

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Magdalena Dvořáčková

**Českobratrská církev evangelická
v demokratické revoluci 1989**

Bakalářská práce

Praha 2014

Autor práce: **Magdalena Dvořáčková**

Vedoucí práce: **PhDr. Michal Kopeček, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2014

Bibliografický záznam

DVOŘÁČKOVÁ, Magdalena. *Českobratrská církev evangelická v demokratické revoluci 1989*. Praha, 2014. xy s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Michal Kopeček, Ph.D.

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je analyzovat Českobratrskou církev evangelickou v období demokratické revoluce 1989. Hlavní otázky, které si autorka klade, jsou, co pro ČCE znamenala demokratická revoluce 1989 a jak na ní reagovala, jakým vývojem ČCE procházela v prvním roce liberálně demokratického systému a jak se v tomto období vyrovnávala s komunistickou minulostí. Vypracování bakalářské práce je založené na historické analýze. Tato metoda obnáší kritické zhodnocení archivních pramenů, dobových článků v evangelických periodikách a sekundární literatury. Publikace, které slouží ke kontextualizaci řešeného tématu, se zabývají demokratickou revolucí 1989, mapují dějiny ČCE v letech 1948-1989 a hodnotí zkoumanou dobu členy ČCE. Demokratická revoluce přinesla ČCE nejen svobodu, ale i příležitost k bilanci nedávné minulosti. Rozdělení církve, které má kořeny hluboko v době nedemokratického režimu, se po roce 1989 v jistém smyslu prohloubilo rozdílným přístupem uvnitř ČCE právě k této problematice. Specifickou roli v diskusích církve sehrál tehdejší synodní senior a místopředseda vlády národního porozumění Josef Hromádka. Přes nejistotu a nejednotnost evangelíků ČCE provedla v prvním roce po demokratické revoluci několik kroků přispívajících k vyrovnávání se s komunistickou minulostí.

Abstract

The aim of the thesis is an analysis of the Evangelical Church of Czech Brethren (ECCB) in the democratic revolution 1989. The main questions the author asks are what did the democratic revolution mean for ECCB and how did the ECCB respond to this, how did the ECCB evolve in the first year of the liberal democratic system and how did

the ECCB put up with the communist past. Method of thesis is historical analysis. This method is critical evaluation of archival sources, which are articles in the evangelical journals from this era and secondary literature. Publications used to indicate context deal with democratic revolution 1989 chart the history of the ECCB in 1948-1989 and value this period by members of the ECCB themselves. Democratic revolution gave the ECCB not only the freedom, but the opportunity to evaluate recent past, as well. The splitting-up of the church, roots of which were deep in times of nondemocratic system, grew up, due to different approach to this affair in the ECCB. Josef Hromádka, synod senior and deputy chairman in the Government of National Understanding, played a specific role in the discussion of the ECCB. Despite of uncertainty and disunity, the ECCB made a few specific steps to putting up with communist past, which were more significant than in other Churches in the Czech lands.

Klíčová slova

Českobratrská církev evangelická, demokratická revoluce 1989, Josef Hromádka, 26.synod ČCE, vyrovnávání se s komunistickou minulostí, lustrace, vláda národního porozumění

Keywords

Evangelical Church of Czech Brethren, democratic revolution 1989, Josef Hromádka, 26. synod ECCB, putting up with the communist past, lustration, Government of National Understanding

Rozsah práce: 69 864

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Magdalena Dvořáčková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu bakalářské práce Michalu Kopečkovi za cenné rady. Velice děkuji Pavlu Hlaváčovi a Pavlu Otterovi za jejich ochotu poskytnout mi vzácné prameny a mluvit se mnou o mém tématu. Velký dík patří Josefu Hromádkovi, s kterým jsem mohla uskutečnit rozhovor. V neposlední řadě děkuji svému partnerovi a své rodině za podporu, zejména svému otci Pavlu Dvořáčkovi za poznatky a vzpomínky, které mi během našich dialogů sdělil.

Obsah

ÚVOD.....	9
1. ČCE V DOBĚ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU.....	12
1.1 OFICIÁLNÍ A NEOFICIÁLNÍ PROUD V ČCE PŘED A PO ROCE 1989.....	20
2. ČCE V DEMOKRATICKÉ REVOLUCI 1989.....	23
2.2 JAK DEMOKRATICKÁ REVOLUCE 1989 ZMĚNILA ČCE?.....	26
2.3 POKÁNÍ JAKO PODMÍNKA BUDOUCNOSTI? REFLEXE LET 1945-1989.....	28
2.4 SYNODNÍ SENIOR ČCE V POLITICE.....	32
2.5 LUSTRACE V ČCE.....	36
ZÁVĚR.....	42
SUMMARY.....	43
POUŽITÁ LITERATURA.....	44

Úvod

17. listopad 1989 Českobratrskou církev evangelickou (ČCE) zastihl v době rokování 26. synodu, který se odehrával v Praze. Přímé svědectví z Národní třídy přerušilo synod a ČCE se stala součástí změn, které následovaly. 26. synod postavil vedení církve do pozice prostředníka pro dialog mezi mocí a vytvářející se občanskou společností s úkolem zasazovat se o nenásilnou cestu vyřešení konfliktu. Demokratická revoluce 1989 přinesla ČCE svobodu a prostor pro veřejné působení. Zároveň však dala příležitost k bilancování existence církve v předešlém nedemokratickém režimu, což přispělo k diferenciaci v ČCE v prvních letech obnoveného liberálně demokratického systému.

Jádrem reflexe ČCE bylo na počátku 90. let téma *pokání* církve. Tento pojem se často vyskytoval v osobních i veřejných dopisech evangelíků, na stránkách periodika *Protestant* a především v dokumentech a v diskusích na 26. synodu. Ten pokračoval v roce 1990. Od této otázky se odvíjela další témata – angažovanost synodního seniora v politice, revize jednání, rozhodnutí a dokumentů ČCE v období komunistického režimu a lustrace v církvi. Nejednotnost ČCE vyplývala z rozštěpení církve v letech 1948-1989, zejména v 70. letech.

Cílem bakalářské práce je zjistit co znamenala demokratická revoluce 1989 pro ČCE, poznat její vývoj v období změny režimu a analyzovat její rané „vyrovnávání se s komunistickou minulostí“ na základě zápisů z 26. synodu s podporou článků ze dvou hlavních evangelických periodik (*Český bratr* a *Protestant*). Na stránkách těchto časopisů evangelíci formulovali stanoviska k výše uvedeným tématům. Velmi cenným zdrojem k analýze jsou i dílčí listiny (dopisy, projevy, prohlášení a další dokumenty) z osobních archivů evangelických farářů Pavla Hlaváče a Pavla Ottera. Oba lze zařadit mezi kritiky vedení ČCE před i po roce 1989.

Bakalářská práce vychází především z archivních materiálů poskytnutých Archivem ČCE. Primárním pramenem jsou zápisy z jednání synodu – nejvyššího zákonodárného orgánu ČCE. Ty obsahují statistické údaje o církvi, elaboráty a analýzy témat, na která církev v té době kladla důraz, návrhy konventů a synodní rady (SR)

k projednání. Dále zprávu o církvi za období od posledního synodu, zápisy z jednotlivých zasedání a v neposlední řadě usnesení a posláni synodu.

Dalším primárním zdrojem analýzy jsou články na stránkách evangelických periodik. Čerpám především z nezávislého časopisu *Protestant*, protože zejména na jeho stránkách jsou v roce 1990/1991 publikovány příspěvky k aktuálním tématům v církvi, kterými se zabývám. *Protestanta* doplňují oficiální periodika *Český bratr* a *Kostnické jiskry*. Zdrojem jsou i *Aktuality z církve*, zprávy z kanceláře SR určené pro vnitřní potřebu sborů ČCE.

Analýza diskusí církve v novém demokratickém uspořádání, které se vztahují k minulosti, však není možná bez poznání fungování ČCE v předešlém období. K tomu slouží sekundární literatura. Především jsou to studie vznikající pod hlavičkou komise *Cesta církve v letech 1945 až 1989* ustavené synodem v roce 2006. Komise ve spolupráci s profesionálními historiky a Evangelickou teologickou fakultou UK mapuje dějiny ČCE. Výstupy vycházejí ze studia materiálů uložených v církevních i státních archivech.

Významným zdrojem jsou i studie Ondřeje Matějky o evangelicích ve 40. a 50. letech a podklad Jaromíra Procházky pro zprávu komise *Cesta církve od roku 1945* z roku 1993, který chronologicky toto období zaznamenává, charakterizuje a upozorňuje na hlavní události. K pochopení rozdělení církve přispívají texty ve sbornících věnovaných ČCE nebo publikované rozhovory s aktéry nedávné historie.

Pro poznání kontextu počátku 90. let jsou využity publikace *Rozdělení minulostí* vydaná skupinou historiků kolem Adély Gjuríčové a Michala Kopečka, *Zrychlený tep dějin* publikovaný Vladimírem Hanzelem a *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990* Jiřího Suka. Jsou to první práce, které se pokouší historickými metodami zachytit toto nejmladší období našich dějin.

Vývoj ČCE srovnávám i s ostatními církvemi v českých zemích. Konkrétně jsem vybrala Římskokatolickou církev (ŘKC) a z protestantského tábora Církev československou husitskou (CČSH). V pasážích o katolicích vycházím z díla Stanislava Balíka a Jiřího Hanuše, zdrojem k vývoji CČSH je publikace *90 let Církve československé husitské*.

Neopomenutelným zdrojem ke zpracování bakalářské práce jsou neformální rozhovory, které jsem vedla s několika faráři. Cenné poznatky pro poznání zkoumané problematiky jsem získala především od Pavla Hlaváče a Pavla Ottera (oba byli/jsou členy komise *Cesta církve*) a od svého otce Pavla Dvořáčka. Osobní vnímání událostí

zkoumané doby mi dále poskytly publikované rozhovory s Milošem Rejchrtem. Zásadním pramenem vytvořeným při práci na tomto textu je rozhovor s tehdejší synodním seniorem Josefem Hromádkou. Části rozhovoru, které v práci cituji, jsou jeho doslovným přepisem.

K zpracování bakalářské práce je využita metoda historické analýzy. Výzkumu předchází shromažďování pramenů – primárních (archivní materiály, periodika, otevřené dopisy a další interní dokumenty) a sekundárních (publikace o demokratické revoluci 1989 a transformaci, o dějinách ČCE v letech 1948 – 1989). na základě kritiky a srovnání těchto pramenů pak vzniká interpretace, jež představuje hlavní páteř celé práce.

V práci nejprve stručně popisují svébytný vývoj ČCE na pozadí celospolečenských dějin. Nezabývám se ale vnitřním životem církve a její každodenností. Dále se věnuji reakcím ČCE na demokratickou revoluci 1989 a nastínění změn které jí přinesla. Jádrem práce je analýza „vyrovnávání se s minulostí“ ČCE bezprostředně po listopadu a prosinci 1989. Ta je rozdělena do tří částí. První se věnuje tématu reflexe minulosti, druhá vstupu synodního seniora do vlády a třetí lustracím v církvi.

Ještě před vlastním textem stručně objasním specifické pojmy, které v práci používám. Pojmy *farář*, *kazatel* a *duchovní* ČCE označue osoby, které vystudovaly teologickou fakultu (v případě ČCE konkrétně KEBF), absolvovaly vikariát a byly do své služby ordinovány a to bez ohledu na to, zda měly či neměly státní souhlas se svým povoláním. Naopak pojmem *laik* označuji osoby, které se podílejí na správě a řízení ČCE, ale nejsou faráři.

Další pojmy souvisí s demokratickým presbyterně-synodním zřízením církve. Nejvyšší zástupci ČCE jsou *synodní senior* – farář a *synodní kurátor* – laik. Ti jsou členové *synodní rady*, což je nejvyšší šestičlenný správní orgán ČCE, složený ze tří farářů a tří laiků. SR je volena *synodem*, což je nejvyšší zákonodárné a řídicí shromáždění (jakýsi parlament) ČCE. Synod má své *komise* a *poradní odbory*, které pracují v době mezi synody. Poslanci synodu, *synodálové*, zastupují *senioráty*, což jsou nižší správní a organizační jednotky farních *sborů* v určitém geografickém prostoru. *Sbor* je nejnižší, avšak svéprávný subjekt místní církve. V čele seniorátů je správní

orgán *seniorátní výbor*, který se skládá ze čtyř až šesti členů, opět paritně z kazatelů a laiků. Nejvyššími zástupci seniorátu jsou *senior* a *seniorátní kurátor*. Seniorátní výbor je volen *konventem*, nejvyšším seniorátním shromážděním. Synodály volí právě konventy. Návrhy na jednání synodů podává SR, konventy i jednotliví synodálové.

V současnosti mají synody čtyřletý mandát se zasedáním zpravidla jednou ročně. Dříve se ale zasedání konalo v delších intervalech (jednou za 2-4 roky). V mezisynodním období bylo svoláváno (zpravidla dvakrát ročně) tzv. *synodní zastupitelstvo* tvořené pouze seniory a seniorátními kurátory spolu se SR.

Otázky církevní kázně jsou svěřeny *pastýřským radám* volených synody a konventy.

1. ČCE v době komunistického režimu

„Existence křesťanů v období komunistické vlády v Československu byla nesnadná.“¹ V říjnu 1949 byly schváleny dva církevní zákony, které církve musely pod nátlakem přijmout. Zaručovaly církvím financování, platy duchovním a proklamovaly svobodu vyznání. Zároveň ale zřízením Státního úřadu pro věci církevní (SÚVC) pod Ministerstvem školství a osvěty umožnily dohled na hospodaření církví a na to, aby se „církevní a náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení“.² V praxi to znamenalo udělování či odnímání státních souhlasů podle hlediska „státní spolehlivosti“ duchovních. SÚVC podléhali tzv. církevní tajemníci při okresních a krajských Národních výborech, kteří na duchovní ve své oblasti dohlíželi a zasahovali do udělování státních souhlasů. SÚVC byl v roce 1956 zrušen a jeho pravomoci převzal církevní odbor, později Sekretariát pro věci církevní (SPVC) pod Ministerstvem kultury.³

Vládnoucí strana prostřednictvím těchto institucí nezasahovala do ČCE pouze udělováním a odebráním státních souhlasů. Omezovala publikační činnost církve, konání církevních akcí i působení ČCE ve společnosti. Dále se vměšovala do demokratického presbyterně-synodního uspořádání ČCE. SÚVC, příslušný odbor nebo

¹ TROJAN, Jakub S. Stručný přehled církevně politické situace u nás od roku 1948. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Vydavatelství MU, 2006. Str. 214.

² Československo. 217. Zákon, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní. 218. Zákon o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem In: *Sbírka zákonů republiky Československé*. Praha, 1949. Dostupné z: <http://www.mkcr.cz/assets/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/majetkove-narovnani/PyVloha-z--10--Z-kon-z--218-1949-Sb---o-hospod-ysk- 8218 m-zabezpenV-cVrkvV-a-n-boSSenskech-spoleznostV.pdf>

³ MATĚJKA, Ondřej. "Jsou to berani, ale můžeme je využít": Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956. *Časopis Soudobé dějiny*. 2007, roč. 14, 2-3. Str. 335.

SPVC schvaloval téma a program synodů. V době po synodu cenzuroval znění hlavních dokumentů, jako např. závěrečné poselství. Stát dohlížel i na obsazování církevních funkcí a to především na členstvo SR, které se na synodu volilo. Instituce pro církevní záležitosti dosahovaly zvolení „vhodných“ kazatelů či laiků ve spolupráci s StB, která vytvářela tzv. vlivovou agenturu⁴ v evangelickém prostředí už od 50. let. K tomu, jak mají poslanci synodu volit, je jednak přesvědčovali příslušní církevní tajemníci a jednak samotní kolegové – tajní spolupracovníci úkolovaní StB. Přestože státní moc řadu svých záměrů dokázala prosadit, ne vždy se dařilo umlčovat nekonformní členy církve, nazývané jako proud tzv. Nové orientace. Izolace této skupiny byl přitom jeden z hlavních vytyčených cílů státu.⁵

Od roku 1948 komunistická moc diskriminovala křesťany. Zpočátku se zaměřila na ŘKC. Nejprve měla plán ji zlikvidovat, k čemuž sloužily rozsáhlé represe duchovních nebo snaha odříznout ji od „nepřátelského“ Vatikánu.⁶ Protestantské církve byly v této době jistým způsobem tolerovány.⁷ Situace se změnila v 50. letech. Symbolem ateistické rétoriky komunistů je projev Václava Kopeckého v červnu 1952, ve kterém vyzýval k vysvobození lidu „ze zajetí nevědomosti, náboženského tmářství a pověr“.⁸ Kopecký tak vyhlásil protináboženské směřování komunistické politiky.

Od tohoto roku se zostřoval tzv. ideologický boj, který se mimo jiné projevoval tzv. ateistickou kampaní. Jejím cílem bylo v letech 1957-1959 výrazně zmenšit vliv křesťanů ve společnosti, což především znamenalo omezit jejich působení ve školství či v průmyslu.⁹ Omezováno bylo také vzdělávání dětí a mládeže z křesťanských rodin. Protináboženská vlna kontinuálně pokračovala tzv. dovršováním kulturní revoluce do roku 1962.¹⁰ Její součástí bylo sledování a výsledky farářů a snaha získat je pro spolupráci s StB. Od původního plánu zlikvidovat církve komunisté časem ustoupili,

⁴ Síť tajných spolupracovníků, kteří ovlivňovali dění v církevním prostředí podle pokynů StB. DINUŠ, Peter. *Československá církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004., str. 7 a 15.

⁵ Tamtéž, str. 20.

⁶ BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. str. 17-18.

⁷ CUHRA, Jaroslav. Stát, církve a náboženské společnosti. In: KOCIAN, Jiří. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006. str. 1.

⁸ MATĚJKA, Ondřej. "Jsou to berani, ale můžeme je využít": Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956. str. 315.

⁹ PROCHÁZKA, Jaromír. *Čeští evangelíci za vlády jedné strany: Předběžný pracovní text pro komisi 26. synodu cesty církve 1945-1989*. 1993. str. 16.

¹⁰ MATĚJKA, Ondřej. Čeští evangelíci a komunistická strana Československa (30.-60. léta 20. století). In: RUML, Ondřej. *K svobodě je dlouhé putování: Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 26.-30.ledna 2009*. Benešov: EMAN, 2010. str. 19.

nebyl realizovatelný. Šlo o to, aby církev nevytvářeli živnou půdu pro potenciální „antisocialistické síly“.

K pochopení pozice ČCE v prvních letech komunistického režimu je však potřeba se vrátit do doby před rokem 1948 a ke kořenům určité blízkosti evangelíků a komunistů. V meziválečném období evangelický kontakt s levicovým intelektuálním prostředím, sociálnědemokratickým i komunistickým, probíhal především v rámci Akademické Ymky.¹¹ Významnými evangelickými osobnostmi Akademické Ymky byly Jaroslav Šimsa a Josef Lukl Hromádka.

Během 2. světové války se evangelíci setkávali a prolínali s komunisty v rámci domácí odbojové činnosti. Nejznámějším případem byl vznik mládežnické ilegální revoluční skupiny Předvoj, která byla napojena na komunistickou stranu. Mezi zakladatele Předvoje patřili Karel Hiršl, Jiří Staněk a Václav Dobiáš, kteří se účastnili setkávání evangelické mládeže v Praze na Smíchově.¹² Dále můžeme zmínit neformální pomoc evangelíků komunistickým odbojářům během války na Vysočině.

Po 2. světové válce a na počátku 50. let byl mezi evangelíky nemalý počet členů KSČ.¹³ Vliv na tento jev mohou mít sociální důrazy protestantismu, zkušenost Mnichova 1938 a působení zásadního evangelického teologa Josefa Lukla Hromádky (1889-1969). Profesor Hromádka vnímal meziválečné období jako krizi starého světa, jehož principy selhaly. Válku prožil v USA a po návratu zaměřil mnohé naděje směrem k Východu. Cítil nutnost hlubokých proměn společnosti i teologie. V rámci svého působení ve Světové radě církví vyzýval k důvěře ke komunistickým a lidově demokratickým zemím – „církev (...) má vůči nové moci na jevišti světa projevit důvěru“¹⁴. Křesťan měl podle něj v komunistickém režimu své místo. Profesor Hromádka ale na druhou stranu upřednostňoval evangelium před politickým zřízením. Křesťan má svůj úkol svědectví evangelia v *jakémkoli* politickém systému.

Vliv profesora Hromádky byl pro ČCE přelomový. Jeho teologie se paradoxně dovolávají oba póly v ČCE – ti angažovaní i ti konformní.¹⁵ Jeho liberální a civilní

¹¹ MATĚJKA, Ondřej. "Jsou to berani, ale můžeme je využít": Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956. str. 312.

¹² Tamtéž, str. 313.

¹³ Tamtéž, str. 315.

¹⁴ Parafráze Hromádkova projevu. MORÉE, Peter C. "Naše oddanost socialistické společnosti bez výpovědi": Snahy Josefa L. Hromádky o soulad mezi církví a režimem. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve III*. Praha: ČCE, 2011. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. Str. 39.

¹⁵ Hromádkovo pojetí teologie vyzývající k větší přístupnosti a k společenské odpovědnosti sloužilo politicky angažovaným, jeho výzva k podpoře socialismu a interpretace historické viny církve za

pojetí víry s důrazem na solidaritu a společenskou angažovanost se stalo základem otevřeného myšlenkového společenství jeho žáků Nová orientace (NO).

Profesor Hromádka se s novým lidově demokratickým systémem ztotožnil, pravděpodobně navzdory většiny členů ČCE. Oficiální vyjádření SR bylo v zásadě kladné: „SR ČCE (...) se usnesla prohlásit (...), že se nic nezměnilo na jejím kladném stanovisku k národu a vládě (...)“¹⁶. SR neprotestovala jako zástupce ŘKC pražský arcibiskup Josef Beran.¹⁷ Zároveň ale evangelíci uchopení moci komunisty nevívali jako Církev československá husitská (CČSH): „Budeme proto nyní podporovati politiku vlády Klementa Gottwalda a činnost akčních výborů, od nichž očekáváme, že při výkonu své funkce budou dbáti mravních hodnot lidskosti, spravedlnosti a práva...“¹⁸.

Současnice profesora Hromádky filosofka Božena Komárková brzy po roce 1948 kritizovala nedodržování právního řádu.¹⁹ Jaromír Procházka, tvůrce předběžného textu pro zprávu komise *Cesty církve*, konstatuje, že většina členů ČCE vnímala převrat jako opovrženímhodný a nespravedlivý.²⁰

Proč byla pozice evangelíků v Československu relativně výhodná, minimálně do roku 1952?²¹ Jednak v tom hrála roli evangelická blízkost k levici a tolerance protestantů – tedy i ČCE – ze strany státu. Také ČCE prospěly zkušenosti menšiny a existence v nepříznivých podmínkách v minulých staletích. Dalším faktorem bylo i „dvojití zaštitění církve“. Zaštitění uvnitř ČCE zajišťoval důraz na práci ve sborech, navenek jí zaštitila politicko-spoolečenská angažovanost profesora Hromádky, která byla v souladu s režimem.²² Pokud se ale někdy ČCE vnímala v lidově demokratickém režimu pozitivně nebo jako potenciální partner komunistické moci v otázce morální stránky národa, ateistická strategie státu od roku 1952 tyto dojmy vyvrátila.

Evangelíci považují za významnou událost 60. let protest proti návrhu zákona o rodině v roce 1963. Vlna odporu se strhla v době začínající politicko-spoolečenské

meziválečné období vedlo vedení ke zdrženlivosti vůči režimu. MORÉE, Peter C. "Naše oddanost socialistické společnosti bez výpovědi": Snahy Josefa L. Hromádky o soulad mezi církví a režimem. str. 34 – 37.

¹⁶PIŠKULA, Jiří. Protestantské církve v prvním roce komunistického režimu. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve III*. Praha: ČCE, 2011. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. str. 20.

¹⁷ Tamtéž, str. 22.

¹⁸ Tamtéž, str. 20.

¹⁹ PROCHÁZKA, Jaromír. *Čeští evangelíci za vlády jedné strany: Předběžný pracovní text pro komisi 26. synodu cesty církve 1945-1989*. str. 7.

²⁰ Tamtéž.

²¹ MATĚJKA, Ondřej. "Jsou to berani, ale můžeme je využít": Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956. str. 308.

změny v Československu po částečném uvolnění cenzury v lednu 1963. Návrh znění zákona zaváděl jednotnou výchovu v rodině a ve škole v duchu socialistických zásad. Jakákoli odchylka, včetně křesťanské výchovy v rodinách, by tím byla postavena mimo zákon.²³ V polovině roku 1963 na to evangelíci reagovali protestními dopisy ze seniorátů, sborů i od jednotlivců adresovaných SR či přímo státní správě.²⁴ Návrh zákona o rodině z roku 1963 neprošel.

Dojem, že protesty evangelíků byly hlavním faktorem nepřijetí zákona, dnes evangelická historiografie vyvrací.²⁵ Protest byl ale prvním veřejným a rozsáhlým odporem vůči režimu.²⁶ Můžeme nalézt tvrzení, že významnou roli při tom sehrála NO.²⁷ SR naopak s těmito spontánními protesty nesouhlasila, protože z jejího pohledu jen zhoršovaly pozici církve při jednání se státní správou. Ke strategii vedení církve se ještě vrátíme.

NO nebyla organizací, nýbrž teologickým proudem a směřováním, kterým zaujal své žáky profesor Hromádka. Alfréd Kocáb, Jakub S. Trojan, Jan Šimsa, Milan Balabán, Ladislav Hejdánek, Jan Čapek a další od roku 1958 společně hledali a formulovali nová teologická východiska a možnosti. Začalo jít o jakousi vnitřní obnovu církve.²⁸ NO neusilovala o jednotné postoje k různým otázkám. V dialogu se ale rodila zásadní témata jako civilní interpretace evangelia, společenská angažovanost, připojení se k evropské duchovní obnově. Někteří z účastníků NO se dřív nebo později veřejně angažovali víc, než bylo obvyklé, i v době tzv. normalizace. Tím se dostávali do střetu s členy své církve, i se samotným vedením ČCE.

K pochopení situace ČCE v době tzv. normalizace je nutné nejprve pohlédnout na církve v atmosféře 60. let, během pražského jara a po něm. Od roku 1963 se jak ve společnosti, tak v církvi otevíral rozhovor. Začal necenzurovaný dialog mezi křesťany a marxisty. ČCE se dostala z umělé izolace a pustila se do díla (ekumenický překlad Bible). Začala se artikulovat do té doby tabuizovaná témata. Svaz československého

²² OTTER, Pavel. Pokání církve. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 6. str. 10.

²³ PIŠKULA, Jiří. Zákon o rodině z roku 1963 z pohledu státních a stranických orgánů. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve II*. Praha: ČCE, 2010. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. str. 28.

²⁴ Tamtéž, str. 20.

²⁵ Tamtéž, str. 30.

²⁶ Tamtéž, str. 19.

²⁷ Tamtéž, str. 21.

²⁸ PFANN, Michael. *Život a působení farářů Jiřího Doležala a Alfréda Kocába v letech 1968 až 1989*. Praha, 2013. Diplomová práce. ETF UK v Praze. str. 20.

evangelického duchovenstva (SČED) promluvil o tlaku StB na kazatele i laiky a v květnu 1966 odeslal Ministerstvu vnitra protest proti vynucování spolupráce s StB.²⁹

V březnu 1968 byl odvolán z vedení SPVC Karel Hruza a nahradila ho reformní Erika Kadlecová.³⁰ Křesťanští pedagogové se vraceli do škol a duchovní získávali zpět státní souhlasy. ČCE se během pražského jara mobilizovala. Vedení i jednotlivci vyzývali ke změně církevních zákonů a k obnově svobody (nejen) církvi. V ČCE, včetně jejího vedení, přestala být nežádoucí reflexe minulých dvaceti let. ČCE uznala, že nedostatečně využívala možnosti pro přílišnou bojácnost. SR na jaře 1968 zaslala sborům dopis, kde vyzývá k sebezpytování a vyznává vinu mlčení vůči potlačování lidských práv.³¹

Vpád varšavských vojsk do Československa byl pro církev jako pro celou společnost nečekanou ranou do zad – SR proti sovětskému zásahu protestovala. Následovaly další prohlášení jednotlivců či skupin.³² Postoj církve byl jednoznačný – solidarizovala se s národem, ostře odmítala sovětský postup, hlásila se k současnému vnitropolitickému vývoji za vedení reformního křídla KSČ a vyjadřovala mu podporu. Nejznámějším protiokupačním textem církve bylo poselství k veřejnosti z 16. synodu v roce 1969 – „Synod svému národu“.³³

V roce 1969 začala obnova režimu do předreformní podoby – tzv. normalizace. Vedení SPVC se opět chopil Karel Hruza.³⁴ Evangelíci ani jejich vedení ale novému tlaku hned nepodlehli. Farář Jakub S. Trojan kázal na pohřbu Jana Palacha v lednu 1969 a u příležitosti prvního výročí této události se konaly studentské bohoslužby u Martina ve Zdi vedené farářem Jaromírem Dusem.³⁵ Když se o akci dozvěděla státní správa, pozvala si k rozhovoru Duse i vedení Komenského evangelické bohoslovecké fakulty (KEBF), nic ale neudělala. Během roku 1971 SPVC tlak na SR stupňoval (stejně jako

²⁹PROCHÁZKA, Jaromír. *Čeští evangelíci za vlády jedné strany: Předběžný pracovní text pro komisi 26. synodu cesty církve 1945-1989*. str. 21.

³⁰BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. str. 44.

³¹Děti kajčnicků: Manifest mladé generace. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1997, roč. 8, č. 9. str. 20-21.

³²MORÉE, Peter C. Synod svému národu: Evangelíci v roce 1968. *Český bratr: Evangelický časopis*. 2007, č. 18. Dostupné

z: <http://ceskybratr.evangelnet.cz/index.php?act=detail&menuid=2&podmenuid=132&idTXT=1445>.

³³Tamtéž.

³⁴MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve I*. Praha: ČCE, 2009. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. str. 33.

³⁵Tamtéž. 34.

na vedení ostatních církví), aby se přihlásila k normalizační politice a distancovala se od postojů k reformnímu hnutí. Páni z SPVC tehdy nejčastěji hovořili s Václavem Kejřem, synodním seniorem a Pavlem Šimkem, synodním kurátorem.³⁶ Kromě slovního nátlaku státní správa uplatňovala omezování církevní činnosti – publikační, výjezdy do zahraničí, organizace akcí pro mládež atd. . SR se proti tomu ohrazovala, v roce 1971 např. poslala dva dopisy ohrazujících se proti „diskriminačním zákrokům“³⁷.

Částečně nově obsazená SR (nový synodní kurátor František Škarvan) musela na začátku roku 1972 v rozhovorech s SPVC čelit silnému tlaku, až výhrůžkám – „státní správa tvrdě zakročí“³⁸. Výsledkem byl dopis požadovaný Karlem Hružou, v kterém SR vyzývala k přijetí normalizační reality a k poslušnosti socialistickým zákonům.³⁹ Vedení církve se v dopise nepřímo distancovalo od perzekvovaných členů církve. V té době to konkrétně byli Jaromír Dus a Ladislav Hejdánek, kteří byli zatčeni za tzv. letákovou akci v roce 1971, kterou upozorňovali na svobodu občana nevolit. Dopis SR z února 1972 akceptoval synod v následujícím roce.⁴⁰ Tato událost je považována za zlomení vedení ČCE a počátek období vnitřního rozštěpení církve.

Státní správa se polarizaci církve snažila přizívat různými způsoby – mimo jiné rozšiřováním vlivové agentury a tvrdým nátlakem na SR. Karlu Hružovi šlo o izolaci NO, do níž nesprávně zařazoval všechny faráře či laiky, kteří se chovali nekonformně. Na vedení církve byl v následujících letech vyvíjen na rozdíl od ostatních členů ČCE systematický nátlak. SR považovala udržet životaschopnost ČCE za svůj nejdůležitější úkol. Zdůrazňovala proto sborový a duchovní život evangelíků. Se státní správou jednali především Kejř a Škarvan, kteří za cenu ústupků bránili členy církve tak, jak bylo v jejich silách. Cítili nezbytnost zastávat se i angažovaných farářů. Na druhou stranu iniciativy, které SR neprostředkovala, považovala za provokaci, která jejím snahám a její pozici ve vyjednávání s SPVC velmi škodí. Pravděpodobně hlavně proto, že jí aktivity členů církve vyčítala státní správa.

Ustupování státní správě, např. v podobě dopisu z roku 1972, se ale některým evangelíkům jevilo jako velmi nesprávné. Vedení podle jejích kritiků ztratilo pravdivost

³⁶ MORÉE, Peter. Nejtěžší období v životě sjednocené církve: Krizové období ČCE 1969-1977 očima synodního kurátora Františka Škarvana. In: ŠMILAUEROVÁ, Adéla. *Ex archivis ecclesiae: Sborník příspěvků historiků a archivářů k dějinám ČCE a jejich předchůdkyň, evangelických církví augsburského a helvetského vyznání v českých zemích*. Praha: ČCE, 2009. str. 84-85.

³⁷ MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. Str. 37.

³⁸ Tamtéž, str. 38.

³⁹ PROCHÁZKA, Jaromír. *Čeští evangelíci za vlády jedné strany: Předběžný pracovní text pro komisi 26. synodu cesty církve 1945-1989*. str. 28.

⁴⁰ MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. Str. 39.

distancováním se od angažovaných členů církve. Mimo to byla kritizovaná vůdčí, strážná, ochranná role, do které se SR „vmanipulovala“.⁴¹ Někteří členové církve viděli SR v normalizaci jako podřízenou státní správě až do té míry, že přijala její strategii a rétoriku. V očích tzv. neoficiálního proudu vedení ČCE káralo a trestalo angažované faráře neadekvátně. Do tohoto období spadá odebrání státních souhlasů kazatelům Miloši Rejchrtovi, Vlastimilu Slámovi a dalším. Alfréd Kocáb a Jakub S. Trojan ho o něj přišli v roce 1974. Na to reagovalo protestní peticí dvaadvacet studentů KEBF.⁴² V této chvíli zasáhli profesori fakulty, na které byl nátlak také vyvíjen. Se všemi podepsanými studenty vedli rozhovory a pět z nich postihli přerušением studia či úplným vyloučením.⁴³ Kritici vedení ČCE v dalších letech iniciovali další akce nebo společné texty, které dráždily státní správu, a tak SR zatěžovaly, až později rozčilovaly.

Rozkol vyvrcholil v roce 1977. Vedení ČCE se na základě velkého tlaku SPVC distancovalo od Charty 77 (přidalo se na stranu tzv. Anticharty – Prohlášení uměleckých svazů). Prohlášení Charty 77 podepsalo šest farářů v první vlně, později dalších jedenáct a k nim se připojili tři laici.⁴⁴ Na jaře 1977 poslalo 31 evangelíků státní správě dokument Postavení církve a věřících, známý jako Podání 31, Petice 31 nebo Evangelická charta. Text se zabýval analýzou diskriminace křesťanů a církví v Československu. SPVC na to reagoval opět nátlakovými rozhovory s představiteli církve. SR v tomto kontu vnímala nezávislé vyjádření bez jejího vědomí jako „nekázeň vůči vedení církve ve vážné době“ a „zásah do kompetence SR“.⁴⁵ V září 1977 SR udělila sedmnácti signatářům důtky s výstrahou platící jeden rok. Událost se zapsala jako nejvýraznější konflikt mezi vedením a angažovanými členy ČCE.

SR vyvíjela nátlak na samotné sbory, jakmile se zastávaly angažovaných farářů, např. po odnětí státního souhlasu. Na silnou celocírkevní podporu Jana Kellera v roce 1983, kdy s ním probíhal politický proces⁴⁶, pohlížela SR s nelibostí. Neuvítala osvobozující výrok soudu nad Kellerem, jako úspěch protestů. Cítila se spontaneitou

⁴¹ OTTER, Pavel. Zpráva o jiné církvi. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 6., str. 15

⁴² MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve I*. Praha: ČCE, 2009. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. str. xy.

⁴³ Tamtéž, str. 41.

⁴⁴ DINUŠ, Peter. *Českobratrská církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. str. 17.

⁴⁵ ŠKARVAN, František. Zpráva o církvi. *Kostnické jiskry*. 1990, roč. 75, č. 23. str. 2.

⁴⁶ PROCHÁZKA, Jaromír. *Čeští evangelíci za vlády jedné strany: Předběžný pracovní text pro komisi 26. synodu cesta církve 1945-1989*, str. 50.

členů své církve ohrožena v pozici prostředníka mezi ČCE a nedemokratickou mocí. V takovém konfliktním duchu žila církev i v 80. letech.

V polovině 80. let se ale strategie vedení církve začala měnit paralelně se společensko-politickým vývojem v Československu. SR začala uplatňovat vůči státní správě větší odvalu. Před 26. synodem v listopadu 1989 bylo podáno 131 návrhů, z nichž se asi $\frac{3}{4}$ týkaly věci veřejných. Konventy (autoři návrhů) mimo jiné žádaly svobodu pro vnitřní záležitosti církve, vracení státních souhlasů. Vyzývaly i k dialogu moci s občany, k dodržování helsinského aktu a z něho vyplývajících lidských práv.⁴⁷ 17. listopad tento synod zastihl uprostřed jednání, čímž velká část těchto návrhů ztratila na aktuálnosti.

Po listopadu 1989 diference v církvi ale pokračovala. Odlišná stanoviska před ním se projevovala v diskusích, jejichž tématem byla bilance nedávné minulosti. Události jako vstup Josefa Hromádky do vlády či zveřejňování seznamů spolupracovníků StB polarizaci církve zостřily. Dělicí čára mezi evangelíky v raných 90. letech rozdělovala ty, kteří důkladným poznáním minulosti podmiňovali budoucnost ČCE a ty, kteří naopak analyzování minulých let považovali za brzdu.

1.1 Oficiální a neoficiální proud v ČCE před a po roce 1989

Dva proudy v církvi, nazývané v tomto textu oficiální a neoficiální, vyrůstají ze dvou postojů křesťanů k nedemokratickému režimu. Mezi nimi existuje celá škála. Nelze tedy definovat skupiny v ČCE v přesných konturách.

Rozdělení evangelíků, které se nabízí, je mezi konformně a nekonformně jednajícími vůči autoritativnímu státu. První skupinu představuje vedení ČCE, což je SR podporovaná synodním zastupitelstvem a učiteli KEBF.⁴⁸ Vedení interpretovalo únor 1948 jako Boží trest za zpronevěřilost církve v meziválečné době a z toho vyvozovalo důraz na „věrné kázání evangelia, přímluvné modlitby, život v poslušnosti zákona Kristova“⁴⁹. Ne však na společenskou či politickou angažovanost. Ta totiž dráždila

⁴⁷ OTTER, Jiří. 26. synod Českobratrské církve evangelické. *Křesťanská revue*. 1990, roč. 57, č. 3. str. 53.

⁴⁸ MORÉE, Peter. Nejtěžší období v životě sjednocené církve: Krizové období ČCE 1969-1977 očima synodního kurátora Františka Škarvana. str. 84.

⁴⁹ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zpráva SR pro 2. část 26. synodu.

státní správu. Vedení ale upřednostňovalo dobré vztahy s režimem jako podmínku existence ČCE.⁵⁰

Důležitou roli ve vnitřním vývoji církve v 70. letech sehrál JUDr. František Škarvan (1910-1992). Škarvan mezi léty 1936-1949 pracoval jako osobní tajemník Tomáše G. Masaryka, Edvarda Beneše a Emila Háchy.⁵¹ Od roku 1949 byl režimem nucen vykonávat dělnické povolání. Miloš Rejchrt akcentuje Škarvanovu zkušenost s německou okupací a s Háčovskou politikou – ústupky v zájmu přežití národa.⁵² Systematický tlak vyvíjen na SR vedl Škarvana, i celou SR, do podobného pojetí vztahu ke komunistické moci – ústupky v zájmu přežití církve. To znamenalo nedráždit státní správu občanskou angažovaností. Strategie vedení ale vedla ke kárání a postihování členů vlastní církve, což se nejvíc projevilo v dopise z roku 1972 nebo v odsouzení Charty 77. SR se z ochranných důvodů stavěla do role jediného prostředníka mezi ČCE a státní správou. Měla pocit, že svéprávná angažovanost ji uvádí do neúnosných situací.⁵³

Učitelé KEBF podporovali SR jednak vlastními zásahy proti „neukázněným“ studentům, jednak teologickým komentářem ke konfliktu v církvi ve prospěch vedení. Úlitbou státní správě bylo zejména tzv. osm tezí z roku 1977, v kterých se profesori hlásili k „socialistickému společenskému řádu“ a angažované kazatele obviňovali z šíření bludů.⁵⁴

Vedení ČCE mělo důvěru a podporu většiny evangelíků, což se nezměnilo ani po listopadu 1989. Zpráva pro listopadové pokračování 26. synodu 1990 většinový proud zastupovaný vedením nazývá *proudem orientovaným na život v církvi, svědectví a misijní odpovědnost*⁵⁵. Jakub S. Trojan, představitel druhé skupiny, jej charakterizuje jako *pracující ve sborech a odmítající politický proces*.⁵⁶ Z hlediska státní správy byl právě tento druh apolitičnosti vítán.

⁵⁰ MORÉE, Peter. Nejtěžší období v životě sjednocené církve: Krizové období ČCE 1969-1977 očima synodního kurátora Františka Škarvana. In: ŠMILAUEROVÁ, Adéla. *Ex archivis ecclesiae: Sborník příspěvků historiků a archivářů k dějinám ČCE a jejich předchůdkyň, evangelických církví augsburského a helvetského vyznání v českých zemích*. Praha: ČCE, 2009. str. 96.

⁵¹ Ze života předků MSGenealogie. [online]. [cit. 2014-05-15]. Dostupné z: <http://msgenealogie.webnode.cz/vazl/judr-frantisek-skarvan/>

⁵² REJCHRT, Miloš. Menšina v menšině anebo kdo byl disident?. In: MORÉE, Peter a Martin PRUDKÝ. *Církev jako menšina*. Heršpice: EMAN, 1996. Rozpravy/Samenspraak. Str. 45.

⁵³ Viz např.: ŠKARVAN, František. Zpráva o církvi., Pavel Otter, Pokání církve., REJCHRT, Miloš. Menšina v menšině anebo kdo byl disident?.

⁵⁴ MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977, str. 49.

⁵⁵ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zpráva SR pro pokračující 26. synod.

⁵⁶ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zápis z 2. zasedání 26. synodu ČCE.

Představitelé neoficiálního proudu naopak viděli úkol křesťana jinde než v udržení církve při životě. Považovali za nevyhnutelné solidarizovat s pronásledovanými nejen morální či materiální podporou, ale především veřejným a pravdivým pojmenováním jejich utrpení.⁵⁷ Navazovali na dílo profesora Hromádky a jeho pojetí odpovědnosti a solidarity za hranice církve, které podrobili kritice. Nemá se mlčet, „pravá solidarita je kritická“⁵⁸.

Tato část evangelíků byla menšinou v menšině.⁵⁹ Neoficiální proud zastupují „ti, kteří ztratili státní souhlas k duchovenské činnosti, podpoření jejich sympatizanty z řad farářů a laiků“⁶⁰. Starší generace těchto farářů má společné kořeny v NO. Mladší generace se profiluje ze signatářů Podání 31, z tzv. libštátníků a ze studentů a začínajících kazatelů, kteří se přihlásili dvacátému synodu na podzim 1977 jako *Děti kajčnicků*.⁶¹

Libštátníci byli účastníci neformálních setkávání, tzv. Libštátů, kde se diskutovalo o situaci církve i státu.⁶² Mladá generace *Děti kajčnicků* reflektovala pokání za 50. a 60. léta církve v roce 1968: „Káli se prominentní jedinci, svaz kazatelů, SR, její komise, seniorátní orgány, synodní zastupitelstvo i synod“⁶³. Studenti citovali tehdejší teologickou autoritu Josefa Smolíka o přežitcích stalinismu v církvi i v teologickém myšlení.⁶⁴ Nyní ale jakoby tato generace otců na pokání zapomněla. Vedení církve cejchuje „neústupnou skupinu, která prý „(...) vědomě vytváří konfliktní situace (...)“⁶⁵ a snaží se „vtáhnout církev do politického zápasu na nelegitimní pozice (...)“⁶⁶. Mladá generace volá znovu k pokání a hledání odpovědnosti křesťana bez ohledu na vnější podmínky a připomíná tezi o suverenitě církve založené na sborech a ne na církevních orgánech. Zdůrazňuje pravdu jako nejvyšší, nejen křesťanskou hodnotu.

⁵⁷ viz. TROJAN, Jakub S. V čem je církev nezastupitelná. *Svědectví*. 1979, č. 59. Dostupné z: http://www.scriptum.cz/svedectvi/svedectvi_1979_59.pdf

⁵⁸ TROJAN, Jakub S. V čem je církev nezastupitelná. *Svědectví*. 1979, č. 59. Dostupné z: http://www.scriptum.cz/svedectvi/svedectvi_1979_59.pdf, str. 475.

⁵⁹ REJCHRT, Miloš. Menšina v menšině anebo kdo byl disident?. In: MORÉE, Peter a Martin PRUDKÝ. *Církev jako menšina*. Heršpice: EMAN, 1996. Rozpravy/Samenspraak. str. 47.

⁶⁰ MORÉE, Peter. Nejtěžší období v životě sjednocené církve: Krizové období ČCE 1969-1977 očima synodního kurátora Františka Škarvana. str. 84.

⁶¹ Děti kajčnicků: Manifest mladé generace. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1997, roč. 8, č. 9. str. 18-23.

⁶² Tradice začala v roce 1975 na faře v Libštátu. MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. str. 44.

⁶³ Tamtéž, str. 18.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž, str.19.

⁶⁶ Tamtéž.

SR ve zprávě pro lednové pokračování 26. synodu 1990 angažovaný přístup nazývá *politickou diakonií*⁶⁷ a ve zprávě pro listopadové pokračování jako *teologický proud politického a společenského angažmá*⁶⁸. Do neoficiálního proudu patřili mj. signatáři Charty 77 a členové VONSu.

František Škarvan považoval konflikt za generační a teologický spor o pojetí úlohy církve ve světě.⁶⁹ Škarvanovy paměti ale ukazují, že SR veškerou tehdejší kritiku svých postojů a rozhodnutí podezírala z pokusu vytvořit druhé centrum ČCE a snažila se přenést problém do věroučné roviny (např. na otázku oprávnění vysluhovat Večeři Páně).⁷⁰ V 80. letech „schizma“⁷¹ v ČCE pokračovalo a to spíše na úrovni vzájemné nekomunikace mezi oběma proudy.

2. ČCE v demokratické revoluci 1989

V březnu 1985 nastoupil Michail Sergejevič Gorbačov s reformním programem tzv. perestrojky.⁷² Reformy nebyly příliš úspěšné, ale uvedly do pohybu další události. První přechod k demokratickému zřízení proběhl v Polsku, poté v Maďarsku a NDR, někde cestou kompromisu, jinde rozsáhlými protesty obyvatelstva.⁷³

Československé obyvatelstvo bylo od potlačení pražského jara 1968 v zásadě pasivní. Během tzv. normalizace vládnoucí moc uplatňovala na jedné straně vlny represí a na druhé straně materiální uspokojování obyvatel, bič a cukr. Přesto zápas s komunistickou mocí a jejími nedemokratickými znaky nebyl zcela potlačen. Charta 77, VONS a v druhé polovině 80. let další opoziční hnutí a skupiny, které od roku 1988 kooperovaly na protestních akcích (petice, dopisy, manifestace). Významný byl Palachův týden v lednu 1989 a Chartou 77 iniciovaná petice Několik vět v červnu 1989. Společné pro tato hnutí byly požadavky občanských svobod, amnestie politických

⁶⁷ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zpráva SR pro 2. část 26. synodu.

⁶⁸ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zpráva SR pro pokračující 26. synod.

⁶⁹ MORÉE, Peter. Nejtěžší období v životě sjednocené církve: Krizové období ČCE 1969-1977 očima synodního kurátora Františka Škarvana. str. 86.

⁷⁰ Tamtéž, str. 90.

⁷¹ HÁJEK, Štěpán. Problémy a perspektivy Českobratrské církve evangelické. In: MORÉE, Peter a Martin PRUDKÝ. *Církev jako menšina*. Heršpice: EMAN, 1996. Rozpravy/Samenspraak. str. 28.

⁷² SUK, Jiří. Demokratická revoluce v Československu v roce 1989. In: KOCIAN, Jiří. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006. str. 41.

⁷³ Tamtéž, str. 43.

věznů, odstoupení komunistických funkcionářů v závislosti na ekonomické, ekologické a společenské krizi.

17. listopadu 1989 se konalo povolené studentské shromáždění k 50. výročí smrti studenta Jana Opletala. Po ukončení ohlášeného programu na Vyšehradě se vytvořil průvod směřující na Václavské náměstí, byl ale zastaven na Národní třídě bezpečnostními složkami, které násilně proti manifestujícím zasáhly. Tato událost vyvolala bezprostřední reakci protestu společnosti a vedla k pádu komunistického režimu v Československu.

Do čela rodící se občanské společnosti v reakci na 17. listopad se postavilo Občanské fórum (OF) ustavené 19. listopadu 1989 v divadle Laterna Magika.⁷⁴ O týden později zástupci OF již jednali s představiteli vlády, konkrétně s Ladislavem Adamcem, s požadavky demokratizace a liberalizace, které se postupně konkretizovaly. 29. listopadu došlo k vypuštění článků o vedoucí úloze KSČ z ústavy, o jejím mocenském monopolu v rámci Národní fronty a o marxisticko-leninské ideologii.⁷⁵

3. prosince 1989 představil L. Adamec návrh nové vlády s $\frac{3}{4}$ převahou komunistů, což vyvolalo spontánní odpor ve společnosti, který posléze artikulovaly OF a VPN. Premiér Adamec odstoupil a v sestavování vlády ho vystřídal Marián Čalfa. Na tom se již podílelo OF.⁷⁶ Vznikla provizorní vláda, která byla založena na konsensu a jejímž hlavním úkolem bylo dovést ČSSR k prvním svobodným volbám. 10. prosince 1989 byla ustanovena jako tzv. vláda národního porozumění a prezident republiky Gustáv Husák abdikoval. První fáze demokratické revoluce byla zakončena zvolením Václava Havla novým prezidentem 29. prosince 1989.

Církve v Československu reagovaly na potlačenou demonstraci 17. listopadu vyjádřením podpory studentů a protestem proti násilnému řešení situace. Jako první reagovala ČCE, kterou manifestace a účastníci z jejich řad zastihli v době zasedání synodu. Nejvyšší představitel CČSH Miroslav Novák zaslal 20. listopadu 1989 dopis ministru vnitra Františku Pitrovi, v němž protestoval proti nasazení bezpečnostních složek.⁷⁷ ŘKC manifestace zastihla v době svatořečení Anežky České 12. listopadu

⁷⁴ SUK, Jiří. *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: ÚSD AV ČR, 1999. str. 100.

⁷⁵ Tamtéž, str. 104.

⁷⁶ *Chronologie anebo Zrychlený tep dějin*

⁷⁷ BUTTA, Tomáš. Rok 1989 v životě CČSH. In: BUTTA, Tomáš a Zdeněk KUČERA. *90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská, 2010. str. 136.

1989 v Římě. 20. listopadu kardinál Tomášek podepsal prohlášení „Všemu lidu Československa“, ve kterém ŘKC přihlásil k „sjednoceným v mohutném protestu“⁷⁸.

Následující události přijaly církve víceméně s nadšením, společně s většinou československé společnosti. Tomáš Butta píše o CČSH a její reakci na demokratickou revoluci 1989 toto: „Atmosféra euforie z mimořádných politických a společenských změn v naší vlasti se zmocnila řady duchovních i laiků.“⁷⁹, podobně se o ŘKC vyjadřuje Stanislav Balík: „Samotné listopadové události roku 1989 přivítala církev (nebo alespoň její převážná část) s jednoznačným nadšením.“⁸⁰ Poselství z třetí části 26. synodu ČCE vyjadřuje vděčnost, že „(...) Bůh (...) se nad námi smiloval a národu i církvi daroval novou příležitost“⁸¹.

Jak už bylo řečeno studentská manifestace zastihla ČCE v průběhu 26. synodu. Přímé svědectví účastníků manifestace přerušilo večerní zasedání synodu 17. listopadu v evangelickém kostele na Vinohradech v Praze. Na základě těchto událostí se synod rozhodl přerušit jednání a odročit je. Před ukončením schválil provést protestní kroky vůči použitému násilí na Národní třídě.⁸²

Synodní senior Josef Hromádka se pokusil telefonicky spojit s předsedou vlády Ladislavem Adamcem, poté s ministrem vnitra, ale bez úspěchu. Proto synodálové přijali znění telegramu adresovanému Adamcovi s výzvou pokojného uklidnění situace. Následující den byl odeslán jménem 26. synodu protestní dopis Adamcovi, předsednictvu FS, ČTK a dalším organizacím.⁸³ Dále synod směřoval své vyjádření i Správě SNB hlavního města Prahy a Středočeského kraje. Ve všech těchto listech volal synod po nenásilném řešení a nabízel své představitele jako prostředníky jednání mezi vládnoucí mocí a demonstrujícími. SR byla synodem pověřena, aby jednala se státní správou.⁸⁴

20. listopadu 1989 J.Hromádka přijal pozvání primátora Prahy Z. Horčíka na jednání, na kterém podpořil revoluční štáby OF ve školách a divadlech, odkud vyzývaly

⁷⁸ BALÍK, Stanislav. *Katolická církev v českých zemích a její reakce na události roku 1989*. In: HANUŠ, Jiří, PAVOL MAČALA a PAVEL MAREK. *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. str. 629.

⁷⁹ BUTTA, Tomáš. *Rok 1989 v životě CČSH*. str. 136.

⁸⁰ BALÍK, Stanislav. *Katolická církev v českých zemích a její reakce na události roku 1989*. str.628.

⁸¹ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Poselství 26. synodu.

⁸² AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Zápis z 5. a 6. zasedání 26. synodu ČCE.

⁸³ KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 12.

⁸⁴ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Zápis z 6. zasedání 26. synodu ČCE.

moc k dialogu.⁸⁵ Při setkání s L. Adamcem následující den Hromádka zopakoval podporu Adamcově vládě s tím, že se však očekává demokratizace ve všech oblastech společnosti a možnost občanů aktivně se podílet na moci. Podle církevního zpravodajství primátor i premiér chtěli pokračovat v jednání s představiteli církvi.⁸⁶ 23. listopadu Hromádka promluvil na Václavském náměstí, kde upozornil na křesťanskou tradici naší země.

2.2 Jak demokratická revoluce 1989 změnila ČCE?

Mění se atmosféra na konci 80. let, kdy společnost začala vyslovovat své požadavky, přirozeně zasáhla i ČCE. Návrhy z konventů a SR, které se měly projednávat na plánovaném 26. synodu v listopadu 1989, z velké většiny žádaly demokratizaci a dodržování lidských a občanských práv – v rovině církve i celé společnosti.⁸⁷ Nejčastěji opakovaným požadavkem byla změna v praxi udělování a odebírání státních souhlasů. Další návrhy se týkaly vzdělávání, publikačních možností církve, vztahu ČCE ke společnosti. 26. synod začal 15. listopadu 1989.

Ještě před událostmi na Národní třídě přijal synod text dopisu předsedovi vlády L. Adamcovi, kde požaduje větší otevřenost představitelů moci k dialogu s rostoucím počtem občanských iniciativ. 17. listopadu 1989 odpoledne na synodu zaznělo *stanovisko ke vpádu vojsk Varšavského paktu do ČSSR 21. srpna 1968*⁸⁸, které vyzývá vládu, aby zformulovala jednoznačný postoj k této události.

Ukončení mocenského monopolu KSČ a změny iniciované novou politickou silou z řad OF přineslo církvím svobodu. To v prvé řadě znamenalo zrušení přímého dohledu nad církvemi prostřednictvím SPVC, církevních tajemníků i StB. Zrušeno bylo i udělování státních souhlasů s duchovenskou službou a církevními funkcemi. Mimo to demokratická revoluce 1989 znamenala pro církve otevření dveří veřejného prostoru. Církev vstoupily do sociálních zařízení, školství, vězeňství, armády, sdělovacích

⁸⁵ KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 12.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ OTTER, Jiří. 26. synod Českobratrské církve evangelické. *Křesťanská revue*. 1990, roč. 57, č. 3. str. 53.

⁸⁸ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Stanovisko ke vádu Varšavského paktu do ČSSR 21. srpna 1968.

prostředků.⁸⁹ Publikační činnost církví pozbyla státních restrikcí a vydávání církevních dokumentů a publikací záviselo už jen na materiálních možnostech. Část křesťanů se v prvních měsících liberálně demokratického systému angažovala v politice na různých úrovních, především ale v OF.⁹⁰

Církvím se otevřely nové příležitosti k oslovení československé sekularizované společnosti. ČCE toto reflektuje jak na lednovém, tak na listopadovém zasedání 26. synodu 1990, kde SR konstatuje „vnitřní nepřipravenost“⁹¹ členů církve. Stanislav Balík hovoří podobně o ŘKC, pro jejíž většinu byla demokratická revoluce 1989 velkým překvapením. Církve možná promeškali příležitost kvůli nepromyšlenému a nejasnému stanovisku k podobě nových vztahů se společností.⁹² Balík také zmiňuje naděje, které byly vkládány do církví a které se nenaplnily. S odstupem času a z pohledu CČSH demokratická revoluce 1989 přinesla mylné očekávání v církvích, že se společnost navrátí ke křesťanství.⁹³

Transformace režimu znamenala také navrácení majetku církvím prostřednictvím restitucí, což se týkalo převážně ŘKC. Od roku 1989 se také projednával nový církevní zákon, k jehož první fázi příprav byly přizvány církve Československa. Podaly návrhy a ty se staly základem zákona, v závěrečné fázi schvalování zákona ale církve už žádnou roli nehrály.⁹⁴ Církve také zaznamenaly nárůst aktivity členů církví.⁹⁵ Tato tendence byla ale krátkodobá.

Demokratická revoluce 1989 mimo jiné přinesla příležitost k zhodnocení církevní historie ve vztahu ke komunistickému režimu. Paralelně s vývojem ve společnosti se hodnocení rozšířilo na různé podoby „vyrovnávání se s minulostí“. Jakým způsobem toto probíhalo v ČCE bude předmětem dalších kapitol. Zde se chci zmínit, jak s minulostí nakládala CČSH a ŘKC bezprostředně po listopadu 1989.

O reflexi CČSH let 1948-1989 v raných 90. letech toho není příliš známo.⁹⁶ Po roce 1989 se spíše orientovala na budoucnost. Věnovala se volbě nových biskupů a patriarchy a změně církevních řádů.

⁸⁹ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zpráva SR pro 2. část 26. synodu.

⁹⁰ MAMULA, Jan. *Otevřené přemítání nad otevřeným dopisem bratru doktoru Hromádkovi z Brna ze dne 5.12. t.r. určené především jeho signatářům*. Chodov, 1989.

⁹¹ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zpráva SR pro pokračující 26. synod.

⁹² BALÍK, Stanislav. *Katolická církev v českých zemích a její reakce na události roku 1989*. str.630.

⁹³ TONZAR, David. *Církev československá husitská po roce 1989*. In: BUTTA, Tomáš a Zdeněk KUČERA. *90 let Československé církve husitské*. Praha: CČSH, 2010. str. 139.

⁹⁴ AF SRČCE: 27. synod ČCE červen 1991: Zpráva SR pro 27. synod

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ TONZAR, David. *Církev československá husitská po roce 1989*. In: BUTTA, Tomáš a Zdeněk KUČERA. *90 let Československé církve husitské*. Praha: CČSH, 2010. str. 142.

V ŘKC se, podobně jako v ČCE, objevil konflikt mezi oficiálním a neoficiálním proudem v církvi. Problematická byla mimo jiné organizace *Paccem in terris*, která otevřeně kolaborovala s režimem. Byla rozpuštěna a její členové převážně přemístěni z měst na venkov. K lustracím ale v ŘKC nikdy nedošlo. „Církev promarnila příležitost ukázat odlišný přístup než zbytek společnosti. Na druhou stranu opět demonstrovala, jak nedílnou součástí české společnosti je.“⁹⁷ Stanislav Balík zdůrazňuje sporný postup ŘKC vůči tzv. skryté církvi – neochota uznat tajná svěcení kněží i biskupů v letech 1948-1989. Požadavek jejich opakovaného svěcení byl ponižující.⁹⁸

Obecně pro církve platilo, že byly do určité míry zdiskreditované loajalitou vůči režimu a spoluprací duchovních s StB. Ti byli součástí vlivových agentur, čímž vědomě či nevědomě, dobrovolně či z donucení pomáhali státní správě mít nad církvemi kontrolu. S tímto faktem se podle některých křesťanů, v případě ČCE např. Pavla Ottera, církve nevyrovnaly. Lustrace odmítly a většina členů církví o této části minulosti nechtěla mluvit. Jak u ČCE tak u ŘKC potenciální diskusi umlčovalo vedení. Např. v roce 1995 SR vyčítala komisi *Cesta církve od roku 1945* zveřejněné výhrady vůči Josefu Hromádkovi.⁹⁹ Minulostí se po utišení nejbouřlivějších měsíců let 1989-1991 zabývala okrajová část církví. Později se ale téma dějin opět otevřelo ve větším měřítku.

2.3 Pokání jako podmínka budoucnosti? Reflexe let 1945-1989

V letech 1968/1969 se ČCE kála za minulé dvě dekády. Na všech úrovních vyznávala viny spjaté se svým mlčením k bezpráví v 50. letech. Prohlášení SR z března 1968 připomíná manifest *Děti kajícníků*: „Doznáváme však, že jsme i my nejednou propadli malomyslnosti, strachu, lhostejnosti a nezájmu o naše bližní, když se jim dala křivda, že jsme se důsledně nezastávali práva, pravdy a spravedlnosti a že jsme pohodlně nechávali jednat za sebe druhé a jim připisovali všecku odpovědnost za chyby a deformace, které se dály“¹⁰⁰. Tato sebereflexe ale v období normalizace ustala. Opakování již rozpoznávaných selhání dětí kajícníků udivuje. A nejen to. Zlomení vedení státní správou, které si do určité míry přivlastnilo normalizační rétoriku, kritizovali představitelé neoficiálního proudu.

⁹⁷ BALÍK, Stanislav. *Katolická církev v českých zemích a její reakce na události roku 1989*. str. 633.

⁹⁸ Tamtéž, str. 634.

⁹⁹ SUSÁ, Zdeněk a Pavel SMETANA. *Komisi 28. synodu pro zkoumání cesty církve*, Praha, 1995.

¹⁰⁰ *Děti kajícníků: Manifest mladé generace*. str. 20-21.

Demokratická revoluce 1989 dala impuls k bilancování vztahu ČCE ke komunistickému režimu. Po zhodnocení minulosti volala část evangelíků již před rokem 1989. Po dynamických měsících listopadu a prosince 1989 se k reflexi přidala SR. Předmětem byl nejen vztah vedení církve ke státní správě na jedné straně a k nekonformním členům církve na druhé, ale i selhání církve jako takové, v rovině jednotlivců. Bilancování obnášelo morální, ale také praktickou složku, jako např. odvolání některých rozhodnutí či dokumentů nebo zřízení komise pro zkoumání minulosti církve.

Zpráva pro 26. synod z období před 17. listopadem 1989 se o zhodnocení jednání církve v minulých letech nijak nezmiňuje. Reflektuje ho ale např. Miloslav Vašina a Jan Litomiský v dopise z 31. října 1989 adresovaného 26. synodu.¹⁰¹ Oba upozorňují na to, že ČCE po roce 1948 neobstála, že nekriticky podporovala totalitní stát a tím opustila evangelium.¹⁰² Vyzývají k pravdivé bilanci dosavadních omylů. Požadavky na hodnocení minulosti obsahuje i návrh libereckého seniorátu na synod: „pověřit SR nebo speciální komisi zhodnocením jednání vedení církve se státní správou“¹⁰³.

18. listopadu 1989 synod vydal poselství, v kterém synodálové vyznávají „vzdálení se evangeliu“ tím, že „mnohdy jsme se styděli vyznat svou víru a pod tlakem strachu jsme se nezastávali postižených.“¹⁰⁴ Hluběji se reflexí zabývá SR ve zprávě pro lednové pokračování 26. synodu: „Je-li nám darována možnost nového začátku, nemůžeme ji přijmout jinak než v hlubokém pokání.“¹⁰⁵ Skutečnému pokání musí předcházet poctivá a věcná analýza dosažitelných historických pramenů a motivů. Proto 26. synod zřídil komisi *Cesta církve od roku 1945*.¹⁰⁶ Členové komise chápali jako svůj úkol rozeznat co bylo špatné a co bylo dobré – toho prvního se vzdát a to druhé přijmout. Zpráva této komise pro 28. synod 1993 klade akcent na analýzu mechanismu vztahů mezi církví a státem a teologickou reflexi situace.¹⁰⁷

¹⁰¹ LITOMISKÝ, Jan a Miloslav VAŠINA. *Poslancům 26. synodu českobratrské církve evangelické*. 31.10.1989.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Návrhy z konventů.

¹⁰⁴ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Poselství 26. synodu.

¹⁰⁵ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zpráva SR pro 2. část synodu.

¹⁰⁶ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Usnesení 26. synodu.

¹⁰⁷ Zpráva komise 26. synodu cesty církve od roku 1945 pro 28. synod, Český bratr xxx

Pokání je jedním z pilířů křesťanské morálky a duchovního života. V souvislostech hodnocení minulosti v textu používám pojem dějinné pokání¹⁰⁸. Pavel Otter v roce 1990 konstatuje, že vyznání konkrétně poznaných a pojmenovaných dějinně-politických vin vede k pokání a ke změně smýšlení. A to je *podmínkou* budoucnosti. Otter vychází z pojetí viny Karla Jaspersa.¹⁰⁹ V poválečné době Jaspers rozděluje vinu na kriminální, (dějinně-)politickou, individuální a metafyzickou. Vyznání dějinně-politické viny vede k přijetí odpovědnosti před společností.

Jakých konkrétních vin se ale ČCE dopustila v poválečné době? Bylo selháním a vinou soustředit se na práci a život ve sboru bez přímého politického angažmá? Kde byla hranice mezi pasivní a aktivní spoluprací s totalitním režimem?¹¹⁰

SR konstatuje ve zprávě pro listopadové pokračování 26. synodu, že oficiální proud vidí selhání ve „vražnosti, svědecké neurčitosti, lhostejnosti k duchovní a mravní vyprahlosti církve i společnosti“. Neoficiální zase v „pasivní či aktivní spoluprací s totalitním režimem členů církve“.¹¹¹

Během roku 1990 ale sílil důraz na odpuštění, smíření a soustředění se na budoucnost. Zpráva SR pro lednové zasedání synodu vyjadřovala vděk a uznání všem, kdo byli pro víru diskriminováni v zaměstnání a vzdělání, kdo se účastnili života církve a kdo usilovali o demokracii.¹¹²

Navzdory kritice mnohé nedostatečnosti a nedůslednosti dějinného pokání lze tvrdit, že ČCE se odpovědnosti za minulost nezřekla.

Hned lednové pokračování 26. synodu se zabývalo „důtkami s výstrahou“, udělenými signatářům tzv. Podání 31 z podzimu 1977. SR se o něm dozvěděla předem a reagovala ultimativní hrozbou rezignace synodního seniora Václava Kejře v případě odeslání tohoto dokumentu státní správě.¹¹³ Signatáři ho podali, ale Kejřovu rezignaci SR nepřijala. Tento v zásadě koncepční spor byl svěřen tzv. „smírčí“ komisi. Výsledkem byly důtky s výstrahou pro signatáře Podání¹¹⁴.

¹⁰⁸ OTTER, Pavel. Pokání církve. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 1. str. 14.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 15.

¹¹⁰ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zpráva SR pro pokračující 26. synod.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zpráva SR pro 2. část synodu.

¹¹³ ŠKARVAN, František. Zpráva o církvi. str. 2.

¹¹⁴ MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. str. 48.

František Škarvan v roce 1990 reflektuje 70. léta jako nejtěžší období, protože tehdy SR zápasila o holou existenci církve¹¹⁵. Míru tlaku SPVC na SR v době zveřejnění Charty 77 považoval Škarvan za hranici únosnosti. V kontextu těchto dvou skutečností tehdejší synodní kurátor obhajuje udělení důtek, které podle něj zabránily odebrání státních souhlasů signatářům, kteří ho ještě měli. Navíc mělo takové řešení uklidnit situaci před volbou nového synodního seniora.

Na Škarvanovy vzpomínky odpovídá P.Otter: kritizuje zcela neadekvátní „vmanipulování se“ SR do vůdčí pozice v církvi s výsadním právem jednat a zápasit se státní správou. SR je orgán pouze správní.¹¹⁶

Po demokratické revoluci 1989 se ale většinový názor v ČCE přikláněl k nesprávnosti udělení důtek. Přesto na synodu probíhala živá diskuse. Někteří synodálové bagatelizovali udělení důtek s ohledem na jejich formální charakter nebo konstatovali nesprávnou formu podání. Na druhé straně mnozí, jako např. farář Vojen Syrovátka, kritizovali způsob, jakým tehdejší SR na iniciativu pohlížela. Důtky byly nakonec tajnou volbou zrušeny: „Synod prohlašuje důtky udělené SR v roce 1977 17 bratřím a sestrám za neplatné a nesprávné.“¹¹⁷

Na listopadovém pokračování 26. synodu synod projednával otázku odvolání dokumentu distancujícího se od pronásledovaných. Přihlásil se k poslání 16. synodu „Synod svému národu“ a odsoudil dopis SR z roku 1972, který následující synod v roce 1973 vzal na vědomí. Usnesení 26. synodu obsahuje i omluvu členům církve, od kterých se dopis distancuje: „Dnes však v roce 1972, v situaci již konsolidované, musejí se lidé odpovídat ze svých projevů a činů, jestliže jsou tyto v rozporu s platnými zákony“¹¹⁸.

Palčivým problémem byla kolaborace některých ekumenických institucí, jejichž členem ČCE byla. Reprezentativní byla v tomto ohledu Křesťanská mírová konference (KMK), která se zpronevěřila především nepravdivým svědectvím v zahraničí o církvi a státu v době komunistického režimu. Závěrečné pokračování synodu se usneslo na zrušení kolektivního členství v KMK.¹¹⁹

Křivdám minulosti se postavila i KEBF. V roce 1990 ustavená pětičlenná rehabilitační komise sestavená z profesorů i studentů prozkoumala všechny případy

¹¹⁵ Tamtéž, str. 1.

¹¹⁶ OTTER, Pavel. Zpráva o jiné církvi. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 6., str. 15

¹¹⁷ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Usnesení 26. synodu.

¹¹⁸ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Usnesení 26. synodu.

ukončení a přerušení studia. Zabývala se i všemi uchazeči o studium, kteří nebyli přijati. Případy, kdy šlo o jednoznačnou nespravedlivost, vyličila a publikovala. Lidem, kterých se to týkalo, se formou dopisu jménem fakulty omluvila a nabídla jim možnosti studia.¹²⁰ Člen komise Miroslav Pfann považuje takovou míru rehabilitace na vysoké škole v Československu za jedinečnou.¹²¹

Komise *Cesta církve od roku 1945* pracovala i po podání své správy 28. synodu. Vydala několik dokumentů, např. stanovisko k zvolení Josefa Hromádky moravsko-slezským seniorem v roce 1994. Předseda komise Pavel Keřkovský ale v roce 1997 konstatuje, že očekávaná diskuse se po roce 1993 nerozproudila a že reakce na výzvu dodávat komisi prameny k výzkumu byla malá.¹²² V roce 1997 byla komise zrušena. V roce 2006 na ní ale navázala nová, již se daří postupně cestu církve mapovat.

2.4 Synodní senior ČCE v politice

29. listopadu 1989 oslovil předseda vlády Ladislav Adamec synodního seniora ČCE Josefa Hromádku a pozval ho do vlády.¹²³ Toto rozhodnutí pravděpodobně vyplývalo z jejich předchozích kontaktů. Setkali se již v roce 1987, kdy se Hromádka šel oficiálně představit jako synodní senior ČCE předsedovi české vlády.¹²⁴ Plánované desetiminutové setkání se podle Hromádky prodloužilo na 3/4 hodiny a bylo ukončeno Adamcovou výzvou: „Až budete něco potřebovat, přijďte za mnou“¹²⁵. Hromádka v lednu 1989 poslal Adamcovi dopis, v němž reaguje na Palachův týden. Dopis se stal záminkou pro setkání obou mužů v červnu 1989. Hromádka podle vlastních slov během rozvorů otevíral téma omezování ČCE.

17. listopadu se Hromádka snažil v reakci na svědectví účastníků manifestace na Národní třídě s Adamcem telefonicky spojit. Nakonec ale jménem 26. synodu odeslal telegram požadující ukončení násilných zásahů. 21. listopadu Hromádka navštívil Adamce a vyjádřil mu podporu za podmínky „důsledné demokratizace ve všech sférách

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ PFANN, Miroslav. Zpráva o práci rehabilitační komise KEBF v letech 1990-1992. In: RUML, Ondřej. *K svobodě je dlouhé putování: Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 26.-30.ledna 2009*. Benešov: EMAN, 2010. str. 44.

¹²¹ Tamtéž, str. 50.

¹²² AF SRČCE: 29. synod ČCE listopad 1997: Zpráva komise cesta církve.

¹²³ SYNODNÍ RADA ČCE. *Sborům ČCE*. Praha, 1989.

¹²⁴ Rozhovor s Josefem Hromádkou vedený 14.4.2014 v Olomouci.

¹²⁵ Tamtéž.

života za aktivní účasti všech občanů¹²⁶. Podle informací kanceláře SR Adamec vyjádřil nutnost pokračování dialogu s církvemi.

Hromádka přijal funkci místopředsedy vlády na základě souhlasu synodního zastupitelstva mimořádně svolaného 30. listopadu 1989.¹²⁷ Okamžitě byla tato událost oznámena sborům ČCE. Pozitivní postoj vyjádřily ostatní protestantské církve, ŘKC i koordinační výbor OF.¹²⁸ Adamcova vláda s velkou většinou komunistů strhla mohutný odpor a 7. prosince, po pěti dnech, padla.

Sestavením další vlády, která měla být založena na konsenzu a jejíž úkolem měla být příprava prvních svobodných voleb v červnu 1990, byl pověřen Marián Čalfa.. Složení vlády národního porozumění bylo výsledkem rozhovorů mezi Čalfou a zástupci OF a dalších politických hnutí a stran u tzv. kulatého stolu. Při závěrečném jednání se o Hromádkovi vyjadřoval Václav Havel: „A je vám známo, že je-li evangelík, který se navíc netěší valné důvěře synodu, v tomto postavení, a je-li u nás nepoměrně víc katolíků než evangelíků, uvědomujete si jakousi vachrlatost Hromádkova místopředsednictví?“¹²⁹ Hromádka neměl podporu OF. Marián Čalfa ho do vlády, podle vlastních slov, „zdědil“¹³⁰. Zároveň se ale za něj postavil.

Josef Hromádka byl jmenován 10. prosince 1989 jako místopředseda vlády národního porozumění a působil v ní až do jejího ukončení 27. června 1990.¹³¹ Angažoval se mimo jiné v otázkách z církevní oblasti. Byl členem delegace ve Vatikánu, na ruzyňském letišti vítal Jana Pavla II. a Dalajlámu.

Vstup synodního seniora do vlády vyvolalo v ČCE velkou pozornost. Většina církve to nadšeně vítala. V tom hrál roli pocit jakéhosi zadostiučinění. Josef Hromádka to v roce 2014 charakterizuje slovy: „Ale trochu jsem cítil, že je za tím taková ta: ‚To je náš člověk, my jsme někdo!‘“¹³². Tento postoj církve komentuje Miloš Rejchrt v roce 2002: „...Třeba pocit ohrožení: ti katolíci určitě kují nějaký pikle,..., ještě že teď náš

¹²⁶ KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 12.

¹²⁷ SYNODNÍ RADA ČCE. *Sborům ČCE*. Praha, 1989.

¹²⁸ KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 14

¹²⁹ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních : autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násilii s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. Praha: Galén, 2006.str. 412.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Vláda Mariána Čalfy (10.12.1989-27.06.1990): Přehled členů vlády. *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2014-05-07]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1990-1992-csfr/marian-calfa-1/prehled-ministru-24628/>

¹³² Rozhovor s Josefem Hromádkou vedený 14.4.2014 v Olomouci.

člověk nahoře bude moct ty pikle odhalovat a mařit.“¹³³. Vysvětluje ho tzv. menšinovým komplexem evangelíků spojeným s jistým druhem elitářství.¹³⁴ Vstup Hromádky do vlády ho ještě posílil.

Zároveň ale vyvolal diskusi o politické angažovanosti kazatelů. Problematická byla otázka správnosti politické angažovanosti církevního představitele, která je podle některých v rozporu s „biblickou tradicí prorocké služby církve mocenským strukturám“¹³⁵. Někteří členové ČCE také projevíli rozpaky nad slučitelností funkce synodního seniora s politickou funkcí. Poradní odbor teologický při synodu (POT) byl pověřen zabývat se touto otázkou.

Na lednovém pokračování synodu předložil *Vyjádření k práci Josefa Hromádky ve vládě*¹³⁶. POT vycházel z odmítnutí modelu klerikalismu – církve se jako celek na moci podílet nemůže. Neodmítl ale politickou angažovanost jednotlivých křesťanů. Z tohoto hlediska členové odboru Josefa Hromádku podpořili. POT navíc upozornil na mimořádnost současné situace. Pozvání představuje „příležitost k veřejné odpovědi zvláštního druhu“¹³⁷.

POT ve zprávě na jedné straně tvrdí že, Hromádka „nebyl povolán do vlády jako představitel církve“¹³⁸, a na druhé straně, že „k práci ve vládě byl vyzván jako synodem delegovaný prostředník dialogu mezi dosavadní a nastupující mocí“¹³⁹. POT také navrhuje „abychom bratra Hromádku jako synod vyslali do jeho odpovědné práce ve vládě národního porozumění svými modlitbami a s vděčností za to, že tuto službu na sebe vzal“¹⁴⁰. S výše pospaným nadšením se ukazuje, že ČCE v tom, zda Hromádka ve vládě zastupuje církev či nikoli, neměla zcela jasno.

POT navrhl řešení slučitelnosti funkcí – Josef Hromádka bude z církevní funkce na dobu působení ve vládě uvolněn a zastupovat ho bude jeho náměstek Pavel Smetana.

Josef Hromádka a SR čelili silné kritice. Protestovali především představitelé neoficiálního proudu. Reagovali na dopis sborům ČCE z 30. listopadu 1989, kde SR píše, že „jeho pozvání k přijetí veřejné odpovědnosti navazuje na angažovanost, která

¹³³ HÁJEK, Štěpán a Michal PLZÁK. *Miloš Rejchrt: O něco svobodnější: Rozhovory*. Praha: Kalich, 2002. str. 204.

¹³⁴ Tamtéž..

¹³⁵ *Otevřený dopis datovaný v Praze 12.12 1989*, Praha, 1989.

¹³⁶ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Vyjádření PO teologického k práci Josefa Hromádky ve vládě.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Vyjádření PO teologického k práci Josefa Hromádky ve vládě.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

zrála v naší církvi v posledních letech a vyvrcholila v období kolem 26. synodu¹⁴¹. Vedení se ale od politicky angažovaných zejména v 70. letech distancovalo. Tato proklamace vyvolala u neoficiálního proudu minimálně „hluboké znepokojení“¹⁴². Navíc SR v očích kritiků změnila své postoje příliš rychle. Souviselo to i z otázkou pokání. Dřív než církev vyšle svého představitele do tak odpovědné veřejné funkce, měla by vyznat viny a změnit způsob myšlení. Podle signatářů otevřeného dopisu z Brna SR uplatňovala předlistopadovou strategii „dělat a říkat to, co nám dovolí nebo o co nás požádají ti, kdo vládnou“¹⁴³. Nejen takové dopisy vyzývaly Hromádku k rezignaci. Ozývali se i řadoví členové, jako např. Libuše Zavoralová, která v dopise z 1. ledna 1990 protestuje proti tomu, aby církev představovaly osoby spjaté se strukturami minulého režimu.¹⁴⁴

Na SR ale přišlo mnohem více podporujících dopisů.¹⁴⁵ Farář Jan Mamula vstup Hromádky do vlády obhajoval několika argumenty.¹⁴⁶ Upozornil na mimořádnost a nepřehlednost situace (prosinec 1989), v které se mu rozhodnutí synodního seniora jevílo jako logické. Dovolával se „důslednosti v postoji církve“¹⁴⁷ – když se ČCE v době komunistického režimu vyjadřovala k občanským právům, musí v tom pokračovat i po listopadu 1989. Mamula neporozuměl kritice. Když přece ti, kdo ji artikulovali, žádali v nedemokratické době vedení, aby nemlčelo, měli by nyní angažovanost uvítat.

Angažovanost Hromádky ve vládě se stala tématem bouřlivé diskuse na pokračujícím synodu v lednu 1990. Ti, co hájili Hromádku, kromě výše zmíněných argumentů, upozorňovali na to, že ve vládě vytváří protiváhu katolíkům a že může prosazovat křesťanské zájmy – např. zrušení trestu smrti a povinné vojenské služby.

Kritici kromě zdůrazňování absence právní opory, považovali Hromádkův odchod za oslabení SR i celé církve. Farář Jan Kozlík vyslovil tezi, že se křesťan v politice má angažovat, nikoli na straně mocných, nýbrž na straně bezmocných.

Nicméně přes všechny námitky synod Josefa Hromádku vyslal do vlády: „Synod vysílá bratra Hromádku svými modlitbami do jeho odpovědné práce ve vládě národního

¹⁴¹ SYNODNÍ RADA ČCE. *Sborům ČCE*. Praha, 1989.

¹⁴² *Otevřený dopis datovaný v Brně 5.12.1989*. Brno, 1989.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ ZAVORALOVÁ, Libuše. *Dopis synodu církve ČCE*. 1990..

¹⁴⁵ KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 14.

¹⁴⁶ MAMULA, Jan. *Otevřené přemítání nad otevřeným dopisem bratru doktoru Hromádkovi z Brna dne 5.12. t.r. určené především jeho signatářům*.

¹⁴⁷ Tamtéž.

porozumění s vděčností za to, že tuto službu na sebe vzal. Necht' po dobu své práce ve vládě bratr Hromádka funkci synodního seniora nevykonává, ale na základě ordinace má právo kázat a vysluhovat svátosti. Po tuto dobu synod pověřuje náměstka synodního seniora bratra Smetanu, aby vykonával úřad synodního seniora¹⁴⁸.

Do politiky po demokratické revoluci 1989 vstoupilo více evangelíků. Synod na to reagoval v případě farářů. Vyjádření POT pro listopadové pokračování synodu zdůraznilo politický dopad vyplývající z podstaty práce kazatele, který by měl vystupovat spíše jako prostředník.¹⁴⁹ Proto jim politickou angažovanost nedoporučoval.

2.5 *Lustrace v ČCE*

Církevní zákony z roku 1949 umožnily dozor státu nad obsazováním volených funkcí. Státní správa prostřednictvím SPVC a církevních tajemníků udělovala, nebo naopak odmítala udělit, státní souhlas pro členy ČCE, kteří měli být do církevní funkce zvoleni. Prostřednictvím StB a její vlivové agentury v ČCE ovlivňovala užší výběr kandidátů a průběh voleb. Příkladem může být *Metodický pokyn k zajištění příprav a průběhu voleb duchovenských členů SR ČCE v roce 1987* z prosince 1985, ve kterém je určeno, že do funkce synodního seniora musí být zvolen Josef Hromádka. V pokynu je následně načrtnuta strategie, jak tohoto cíle dosáhnout:

„Veškerou agenturu ČCE úkolovat k aktivnímu potlačování vlivu členů a stoupenců tzv. NO v denním životě církve, při církevních konventech a celocírkevních akcích. (...) V jednotlivých seniorátech je třeba nenásilně a jen cestou zcela spolehlivé a prověřené agentury prosazovat názor, že jediným možným kandidátem na funkci synodního seniora je Josef Hromádka. (...) je naším úkolem vytvořit takovou situaci, aby popsany názor považovali za přijatelný i členové a stoupenci NO. (...) vytvořit předpoklady, aby byly jako synodálové na 25. synod vysláni spolehliví TS a osoby, které budou akceptovat naši linii.“¹⁵⁰

¹⁴⁸ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Usnesení 26. synodu.

¹⁴⁹ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Vyjádření PO teologického k účasti ordinovaných služebníků církve na politickém životě.

¹⁵⁰ ČEČELSKÝ, Josef. *Všem S-StB + 2b.odb.Praha, Věc: Metodický pokyn k zajištění příprav a průběhu voleb duchovenských členů SR ČCE v roce 1987.*, Praha, 1985.

V informacích pro ministerstvo vnitra po 25. synodu na podzim 1987 bylo konstatováno, že „se podařilo zabezpečit splnění prioritního cíle – zvolení do čela církve námi vytypovaného, socialistickému zřízení oddaného Josefa Hromádku“¹⁵¹.

Motivem pro kontrolu nad církví bylo její potenciální „nepřátelské“ působení na československou společnost. ČCE byla v období tzv. normalizace vnímána z pohledu StB jako nejvíce nebezpečná pro socialistické zřízení mezi nekatolickými církvemi v Československu.¹⁵² Přesto záměry moci nebyly vždy úspěšné. Nikdy např. nedosáhla odvolání prohlášení „Synod svému národu“ a SPVC se nepodařilo angažované evangelíky od církve izolovat.¹⁵³

Od roku 1990 visela ve vzduchu otázka, kdo spolupracoval s StB. Po zveřejnění tzv. cibulkových seznamů v roce 1992, zpráva komise *Cesta církve od roku 1945* z podzimu 1993 používá údaj 10,4% spolupracovníků StB mezi evangelickými kazateli.¹⁵⁴ Obviněn z tajné spolupráce s StB byl během roku 1990 i Josef Hromádka – v době, kdy byl místopředsedou vlády národního porozumění. Tento fakt pravděpodobně ovlivnil Hromádkovu rezignaci na funkci synodního seniora na konci roku 1990.

Zpočátku byl přechod Československa k liberální demokracii založen na kompromisu a kontinuitě.¹⁵⁵ Nový politický systém zdědil ústavu, ač s vypuštěním několika článků, a až do prvních voleb byl ve Federálním shromáždění stále převažující počet komunistů. Od roku 1990 se ale hlavním předmětem veřejných debat stala myšlenka „účtování s minulým režimem“¹⁵⁶. Během roku zejména regionální pobočky OF vyslovovaly potřebu výměny osob spjatých s minulým režimem a zabránění jejich vtlačování se do vedoucích pozic.¹⁵⁷ Součástí dekomunizace se staly lustrační zákony. *Lustrare* – očist'ovat se.¹⁵⁸ Od počátku 90. let znamenala lustrace výpis z materiálů StB, které dokazovaly buď spolupráci či nespolečnosti s StB. V roce 1990 a v první polovině roku 1991 probíhala na politické scéně diskuse o připravovaném lustračním zákonu. Ta

¹⁵¹ *Informace pro I. NMV ČSSR*, 1987.

¹⁵² MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. str. 33.

¹⁵³ *Informace pro I. NMV ČSSR*, 1987.

¹⁵⁴ *Cesta církve 1945-1989. Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1993, roč. 4, č. 9. str. 12-15.

¹⁵⁵ SUK, Jiří. Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu. In: GJURIČOVÁ, Adéla, Michal KOPEČEK, Petr ROUBAL, Jiří SUK a Tomáš ZAHRADNÍČEK. *Rozdělení minulosti: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2012. str. 21.

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 26.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 31.

¹⁵⁸ SMETANA, Pavel. Lustrace v církvi. *Český bratr: Zvláštní číslo věnované 26. synodu*. 1990. str. 10

byla v tomto období zdrojem politické polarizace a rozpadu OF.¹⁵⁹ Zákon o lustracích z října 1991 se stal součástí souboru zákonů ukotvujících vztah ke komunistické minulosti (rehabilitační zákon, zákon o protiprávnosti komunistického režimu, vznik Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu).

Na lednovém pokračování 26. synodu se v úvodu jednání otevřel problém jeho personálního složení. Synodálové, stejně jako církevní funkcionáři, byli voleni v nedemokratické době, což po roce 1989 zpochybňovalo jejich mandát. Synod přiznal poradní hlas (bez pravomoci hlasovat) farářům bez souhlasu, kteří na něm byli přítomni.¹⁶⁰

Někteří evangelíci žádali rezignaci SR. Druhý náměstek synodního kurátora Miroslav Litomiský synodu rezignaci podal, což vysvětloval pocitem zatíženosti minulostí.¹⁶¹ Volání po výměně vedení ČCE vedlo synod k rozhodnutí hlasovat o důvěře SR. Hlasování probíhalo o každém členu SR zvlášť, každý získal více než 2/3 hlasů.¹⁶² Litomiský poté svou rezignaci stáhl.

Téma samotných lustrací na listopadovém pokračování synodu otevřel Jakub S. Trojan. Navrhoval, aby všichni církevní pracovníci zodpověděli, zda spolupracovali s StB. Jeho názor podpořil laik Zdeněk Bárta, který upozornil na nebezpečí potenciální manipulovatelnosti s lidmi. Většina evangelíků ale byla proti lustracím v církvi. Ty pro ně představovaly vyhledávání vin a upřednostnění důvěry StB před důvěrou svým bratrům.

ČCE byla postavena před otázkou, zda církvi pomůže nebo uškodí odhalení, kdo s StB aktivně spolupracoval.

Nejradikálněji hovořil farář Jan Dus, minulým režimem pronásledovaný. Žádal okamžitou rezignaci Josefa Hromádky, který se v červnu 1990 vrátil do funkce synodního seniora. Během roku 1990 ho zatížilo podezření z tajné spolupráce s StB. Tato informace umocnila kritiku a znejistila některé z řad Hromádkových obhájců. Požadavky na rezignaci na listopadovém synodu s touto událostí úzce souvisí.

Nešťastné bylo, že k tomu SR mlčela, respektive striktně odmítla nedůvěru vůči Hromádkovi.¹⁶³ Obviňovala kritiky ze zostřování rozkolu v ČCE. 26. října 1990

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 30.

¹⁶⁰ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zápis ze 7. zasedání 26. synodu.

¹⁶¹ AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Rezignační dopis Miroslava Litomiského.

¹⁶² AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zápis z 9. zasedání 26. synodu.

¹⁶³ SYNODNÍ RADA. *Staršovstvům a všem sborům ČCE a všem seniorátním výborům*. Praha, 26.10.1990.

oznámila, že její členové hodlají až do 27. synodu (který se měl konat v průběhu roku 1991) ve svých funkcích setrvat.

Přesto Josef Hromádka v listopadu oznámil rezignaci k 31. prosinci 1990.¹⁶⁴ K tomuto rozhodnutí pravděpodobně vedlo jednání mezi ním a několika faráři i laiky, které Jan Dus nazývá libštátníky.¹⁶⁵ Tato „skupina kritiků SR“ přesvědčila Hromádku k rezignaci. Výměnou za to kritici neměli jeho spolupráci s StB na synodu rozmazávat.

Jan Dus, nevázan žádnou dohodou, na synodu zhodnotil Hromádkův postoj k obvinění velice negativně: „Nejhorší je, že se bratr Hromádka pokouší vyvolat dojem, jako by někteří spoluobčané, kteří s StB nikdy nespolupracovali, měli s tajnými policisty jednání podobného druhu jako on“. Reakce synodu na Dusův projev byla velmi pohoršená. Dus v dopise skupině kritiků SR vyčítá: „Vaše mlčení vyvolalo dojem, že *veškerá* dosavadní kritika Hromádkova konfidentství byla přehnaná, nespravedlivá, že to s jeho konfidentstvím nebylo tak zlé, že synod měl v jeho obhajobě pravdu.“¹⁶⁶

Josef Hromádka svou rezignaci na funkci synodního seniora popisuje odlišně:

„A tak jsem si říkal ‚ne‘ naše církve je tak velká, že pro mě je místo a bude místo kdekoli na sboru, protože tam je potřeba ta církve. A je tak malá, že bychom se navzájem sežrali. A to jsem si říkal, to já nechci mít na svědomí. A za druhé, Pavel Smetana se strašně těšil na funkci synodního seniora, on se strašně na to těšil, že to bude mít. (...) (na listopadovém pokračování synodu 1990, pozn. a.) jsem řekl, že odejdu a že odejdu do sboru, tak oni (kritici SR, pozn. a.) pořád mysleli, že mě to ani synod nedovolí, že synod řekne ‚Ne, Hromádko zůstaň‘ (...) tak za mnou tenkrát přišel Pavel Pokorný, Pavel Hlaváč a Pavel Smetana, já jsem seděl v kanceláři na Vinohradech během toho synodu, a tenkrát za mnou přišli ti hoši a říkali: ‚Vy jste slíbil, že budete rezignovat, je to opravdu tak?‘ a Pavel Smetana byl v čele nich. A tak mě to připomnělo ty lidi, kteří, když moji rodiče byli kulaci, přišli udělat z nás JZD (...) ‚Tak a teď to podepište, vy jste nám to slíbili‘. Tak to mě z toho bylo zle úplně. Já jsem to jako řekl, že to udělám a ten dopis jsem měl nachystaný, ale oni ještě se chtěli pojistit, že to tak bude, protože bylo nebezpečí, že většina synodu řekne ne. A já jsem si

¹⁶⁴ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Poselství 26. synodu.

¹⁶⁵ DUS, Jan. *Dopis Josefu Hromádkovi*. Praha, 1990.

¹⁶⁶ DUS, Jan. *Skupině kritiků synodní rady*, Praha, 1990.

říkal: ‚Ne, já nezapříčiním rozkol v téhle církvi malé, natolik ji mám rád, že to prostě neudělám!‘. Aby k něčemu takovému došlo. A pak jsem tedy odešel a byl jsem tady docela spokojen dál.“¹⁶⁷

Josef Hromádka se stal členem SR už v roce 1981 jako její třetí duchovenský náhradník. O jeho zvolení synodním seniorem v roce 1987 informuje výše zmíněný pokyn z 19. prosince 1985. Z toho vyplývá, že Josef Hromádka byl státní správou vnímán loajálně. Jeho spis v archivu bezpečnostních složek, kde byl veden jako tajný spolupracovník s krycím jménem JOHN, později CASTUS, byl skartován. Peter Dinuš ale ve své studii *Českobratrská církev evangelická v agenturním rozpracování StB* uvádí, že Hromádka byl jako tajný spolupracovník veden od roku 1974.¹⁶⁸

Sám Josef Hromádka spolupráci s StB označil za fámou už v listopadu 1990 v rozhovoru pro časopis *Protestant*.¹⁶⁹ Argumentuje tím, že z nebyl nucen z vlády odejít: ‚(..)záznamy jsou z jeho (Čalfovy) strany viděny v takové banálnosti, že mě se tento odchod netýká.“¹⁷⁰ Podobně hovoří při mnou vedeném rozhovoru v roce 2014:

‚(..) zjistili, že jsem byl zapsán jako spolupracovník StB, že... A, kdybych jím opravdu byl, tak jsem vypadl z vlády. Protože tenkrát od prosince do dubna vypadli tři ministři, protože byli aktivními spolupracovníky StB a v té věci, když tam ten záznam našli, tak si mě pozval Havel a díval se na to a říkal: ‚Vy jste jím nebyl, vy jste tam zapsán, opravdu jste tam zapsán, tak jako já jsem tam byl zapsán, ale nic tam takového není‘. (...) Čapek říkal: ‚Proč on se nehájí‘ a já jsem si říkal: ‚Ani náhodou do toho nevstoupím‘. Protože jsem věděl, že ti pánové z bezpečnosti byli vždycky přítomní. Když jsem jednal s náměstkem ministra kultury, s krajským církevním tajemníkem, oni mi představili někoho, kdo je jejich spolupracovník a v té chvíli, já jsem se až později dověděl, že to byli všechno zástupci StB. Ale na druhé straně jsem byl tak svoboden, že to co jsem mluvil s tím krajským tajemníkem, jsem mohl povědět kdekoliv. To znamená, tam nebyly žádné tajnosti nebo nějaké věci, které bych jim sděloval,

¹⁶⁷ Rozhovor s Josefem Hromádkou vedený 14.4.2014 v Olomouci.

¹⁶⁸ DINUŠ, Peter. *Českobratrská církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. str. 38.

¹⁶⁹ PLZÁK, Michal. Příležitost začít znovu: Rozhovor s Josefem Hromádkou, synodním seniorem ČCE. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 7. str. 3.

¹⁷⁰ Tamtéž.

právě jim na jejich zakázku. Ani náhodou, od toho jsem byl jaksi svobodný a proto mě ani nevadilo a nevádí, že to takhle roznášeli a roznášejí (...),¹⁷¹

Synod rozhodl doporučil SR, aby Hromádkovu rezignaci nepřijala.¹⁷² Ten na ní ale trval a závěrečné poselství synodu o tom informuje členy ČCE. Výsledkem synodu v otázce lustrací bylo 111. usnesení: „Vyzýváme všechny bratry a sestry, jejichž svědomí je zatíženo spoluprací s StB, aby se svěřili pastýřské radě ČCE.“¹⁷³. V usnesení zazněla i výzva nezaměstnávat (v zařízeních církve) dříve angažované ve státních orgánech.

Diskuse o lustracích ale po synodu neutichly, ba naopak. *Český bratr* věnoval 26. synodu speciální číslo. V něm byl publikován článek *Lustrace v církvi* Pavla Smetany. Jeho postoj byl odmítavý¹⁷⁴: „lustrace znamená vynesení soudu nad druhými, aniž by měli možnost se bránit, aniž by se mohli odvolat na své svědomí před Bohem i bratry“¹⁷⁵, „kdo nám dal právo vyhledávat vinu člověka?“¹⁷⁶. Smetana staví spolupráci do roviny obvyklých lidských selhání. Proč by se právě toto selhání mělo lustrat zatímco ostatní ne?

Miloš Rejchrt Smetanovi oponoval.¹⁷⁷ Bývalí spolupracovníci StB jsou nedůvěryhodní a nespolehliví. Nemohou zastávat funkce ve vedení, které vyžadují jisté povahové rysy (např. vzdornost vůči tlakům). Spolupráce s StB je selhání zvláštního druhu. Smysl lustrací není ve vyhledávání a odsouzení vin, ale v tom, aby spolupracovníci nezastávali odpovědné funkce.

Podobně uvažuje o lustracích v církvi Pavel Otter z pozice, jak sám charakterizuje, středního proudu (tedy ani ne disidentského, ani kolaborantského).¹⁷⁸ Otter reflektuje zasahování StB do ČCE jako politický problém, který je potřeba zkoumat. StB se dotkla každého z duchovních ČCE a i minimální kontakt této negativní instituce nezanechal nikomu „čisté svědomí“. Lustrace v tomto smyslu tedy „nejsou

¹⁷¹ Rozhovor s Josefem Hromádkou vedený 14.4.2014 v Olomouci.

¹⁷² AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Usnesení 26. synodu.

¹⁷³ AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Usnesení 26. synodu.

¹⁷⁴ SMETANA, Pavel. *Lustrace v církvi. Český bratr: Zvláštní číslo věnované 26. synodu*. 1990. str. 10-11.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ REJCHRT, Miloš. Otevřený dopis Miloše Rejchrtu Pavlu Smetanovi. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1991, roč. 2, č. 2. str. 16.

¹⁷⁸ OTTER, Pavel. *Autolustrace z roku 1991*, 1991.

vyhledáváním vin, ale technickým zkoumáním konkrétního politického problému¹⁷⁹. Slouží ke „zmapování problému kontaktů s StB v církevní organizaci“¹⁸⁰. Je potřeba pohlédnout na spolupráci s StB jako na problém církve, ne pouze individuální, jak jej bere synod.

V otázce lustrací v církvi proti sobě tedy stály dva postoje. První, reprezentovaný vedením církve i její většinou, viděl za lustracemi „ztrátu důvěry v církvi“, druzí lustrace považovali za nástroj k nalezení odpovědi, proč někteří v ČCE nemají důvěru. Tato stanoviska evangelíci artikulovali i v dalších letech, např. na 27. synodu krátce po přijetí prvního lustračního zákona. Převládala ale nechť k tomuto tématu. Komise *Cesta církve od roku 1945* upozorňovala na výhrady, které měla vůči Hromádkovi, když byl v roce 1994 zvolen moravsko-slezským seniorem. Mezi nimi bylo jeho mlčení k obvinění z tajné spolupráce. Tehdejší synodní senior Pavel Smetana a synodní kurátor Zdeněk Susa to označili za „nebratrské“¹⁸¹.

Závěr

Demokratická revoluce 1989 zesílila potřebu hlubokého pokání církve. To bylo soustředěno zejména na vedení ČCE. Odpovědné zhodnocení jejího vztahu ke státu a k angažovaným evangelíkům mělo přispět k usmíření rozdělené církve. Synod ČCE se usnesl na několika prohlášeních, kterými se vzdal minulých postojů ovlivněných komunistickou mocí. Pro některé členy církve ale jednání SR po listopadu 1989 bylo předmětem silné kritiky.

Na přelomu let 1989/1990 byla pozornost ČCE zaujata zejména postavou synodního seniora Josefa Hromádky. Jeho angažmá ve vládě nabízelo pocit zadostiučinění. Většina církve to vítala, někteří až s nadšením. Ozvaly se ale i rozpaky, především nad otázkou slučitelnosti těchto dvou vrcholných funkcí – ve vedení církve a současně ve vládě sekulárního státu. Kritikům se zdála tak náhlá změna jednání SR nesnesitelná. Zničením byly zapomenuty konflikty mezi konformními a angažovanými členy církve, SR prohlašovala vstup do vlády jako navázání na aktivity

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ SUSA, Zdeněk a Pavel SMETANA. *Komisi 28. synodu pro zkoumání cesty církve*. Praha, 1995.

neoficiálního proudu. Tyto pochybnosti umocnilo obvinění Hromádky ze spolupráce s StB během roku 1990. Přes požadavky lustrace synodního seniora se vedení církve rozhodlo pro vyjádření důvěry.

Lustrace v církvi působily podobně jako ve společnosti. Evangelíci byli rozděleni v postoji k nim. Většina církve, která byla proti, lustrace považovala za nebratrské vyhledávání vin, volala po odpuštění a smíření. Ale druhá strana varovala před zneužitelností utajované minulosti k vydírání. Kromě toho viděla v poznání pravdy podmínku skutečně poctivého pokání. 26. synod se rozhodl pro cestu bez úředních lustrací. Doporučil a vyzval k dobrovolné osobní zpovědi patýřským radám, které jsou vázány zpovědním tajemstvím.

Přes vyhlášenou potřebu poznání minulosti ve zprávě SR pro lednové pokračování synodu o výstup komise *Cesta církve od roku 1945*, zveřejněném v roce 1993, nebyl v ČCE příliš velký zájem. Po dynamických časech prvních měsíců liberálně demokratického režimu byla minulost nepříjemným tématem. Ne však pro časopis *Protestant*, který od svého založení v květnu 1990 publikoval prameny z minulého období a poskytoval prostor pro otevřenou diskusi o nedávné době. Komise *Cesta církve* byla na začátku třetího tisíciletí obnovena a výsledky této historicky seriózní práce si získaly respekt. K poznání minulosti dnes přispívá i Evangelická teologická fakulta UK.

Summary

The topic of the thesis is trend in ECCB in time of the democratic revolution in 1989 and discussion of past in the first year of liberal democratic system. The work is based on historical analysis – critical valuation of archival sources, periodic publications with secondary literature and their interpretation and understanding. In times of normalization it was typical for ECCB to be divided into two groups: official and unofficial. The reason was a conflict between engaged church members and representatives which was adapted to state administration. Democratic revolution in 1989 has brought freedom and accession to public space and also opportunity to evaluate the recent years. The main topic, which was debated in the first year, was so called „historical penitence of church“ – identification and acceptance of recent times guilts. The stimulus to discussion mainly came from unofficial group. Its members appealed to representatives of the church in

order to accept the responsibility for failure in dealings with state management, as well as with the former members of the church. On the contrary, majority of the church wished to forget the past. Nevertheless, in 1990 the legislature of the church – „synod“ adopted a few resolutions related to the past. The members of „synod“ revised some of the documents and actions of the past. Among other things, they constituted a committee to analyse the ways of the church in 1945-1989. A controversial role in 1990 was that of senior of ECCB, Josef Hromádka, who adapted the office of vicechairman of „Government of National Understanding“. This act made arguments about possibility of unification of clerical and political function. Equally debated was morality of this decision, especially after discovering his collaboration with Secret security. He (Hromádka) wasn't the only one, who was in contact with Secret security, the lustration was being discussed. Lustration had its supporters and defendants. The 26th synod adopted the recommendation that the former secret collaborators should confide to the pastoral council, which was subject to confidentiality. Officially lustration in the church has never taken place.

Použitá literatura

Prameny

Archivní fond Synodní rady ČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Návrhy z konventů.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Zápis z 5. a 6. zasedání 26. synodu ČCE.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Zápis z 6. zasedání 26. synodu ČCE.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1989: Poselství 26. synodu.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zpráva SR pro 2. část 26. synodu.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Vyjádření PO teologického k práci Josefa Hromádky ve vládě.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Rezignační dopis Miroslava Litomiského.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zápis ze 7. zasedání 26. synodu.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Zápis z 9. zasedání 26. synodu.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE leden 1990: Usnesení 26. synodu.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zpráva SR pro pokračující 26. synod.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Zápis z 2. zasedání 26. synodu ČCE.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Usnesení 26. synodu.
 AF SRČCE: 26. synod ČCE listopad 1990: Poselství 26. synodu.
 AF SRČCE: 27. synod ČCE červen 1991: Zpráva SR pro 27. synod
 AF SRČCE: 29. synod ČCE listopad 1997: Zpráva komise cesta církve.

Z osobního archivu Pavla Hlaváče

DUS, Jan. *Dopis Josefu Hromádkovi*. Praha, 1990.

DUS, Jan. *Skupině kritiků synodní rady*, Praha, 1990.

ČEČELSKÝ, Josef. *Všem S-StB + 2b.odb.Praha, Věc: Metodický pokyn k zajištění příprav a průběhu voleb duchovenských členů SR ČCE v roce 1987.*, Praha, 1985.

Informace pro 1. NMV ČSSR, 1987.

KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 12.

KANCELÁŘ SYNODNÍ RADY. *Aktuality z církve: Zprávy z Kanceláře synodní rady určeno pro vnitřní potřebu sborů Českobratrské církve evangelické*. Praha, 1989, č. 14.

LITOMISKÝ, Jan a Miloslav VAŠINA. *Poslancům 26. synodu českobratrské církve evangelické*. 31.10.1989.

MAMULA, Jan. *Otevřené přemítání nad otevřeným dopisem bratru doktoru Hromádkovi z Brna ze dne 5.12. t.r. určené především jeho signatářům*. Chodov, 1989.

Otevřený dopis datovaný v Praze 12.12 1989, Praha, 1989.

Otevřený dopis datovaný v Brně 5.12.1989. Brno, 1989.

SUSA, Zdeněk a Pavel SMETANA. *Komisi 28. synodu pro zkoumání cesty církve*. Praha, 1995.

SYNODNÍ RADA ČCE. *Sborům ČCE*. Praha, 1989.

SYNODNÍ RADA. *Staršovstvům a všem sborům ČCE a všem seniorátním výborům*. Praha, 26.10.1990.

ZAVORALOVÁ, Libuše. *Dopis synodu církve ČCE*. 1990.

Z osobního archivu Pavla Ottera

OTTER, Pavel. *Autolustrace z roku 1991*, 1991.

Periodika

Děti kajícníků: Manifest mladé generace. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1997, roč. 8, č. 9.

OTTER, Jiří. 26. synod Českobratrské církve evangelické. *Křesťanská revue*. 1990, roč. 57, č. 3. str. 53.

OTTER, Pavel. Pokání církve. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 1-6.

OTTER, Pavel. Zpráva o jiné církvi. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 6.

PLZÁK, Michal. Příležitost začít znovu: Rozhovor s Josefem Hromádkou, synodním seniorem ČCE. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1990, roč. 1, č. 7.

REJCHRT, Miloš. Otevřený dopis Miloše Rejchrtu Pavlu Smetanovi. *Protestant: Nezávislý evangelický měsíčník*. 1991, roč. 2, č. 2.

SMETANA, Pavel. Lustrace v církvi. *Český bratr: Zvláštní číslo věnované 26. synodu*. 1990.

ŠKARVAN, František. Zpráva o církvi. *Kostnické jiskry*. 1990, roč. 75, č. 23.

Sekundární literatura

BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013.

BALÍK, Stanislav. Katolická církev v českých zemích a její reakce na události roku 1989. In: HANUŠ, Jiří, Pavol MAČALA a Pavel MAREK. *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010.

BUTTA, Tomáš. Rok 1989 v životě CČSH. In: BUTTA, Tomáš a Zdeněk KUČERA. *90 let Církev československé husitské*. Praha: Církev československá husitská, 2010.

CUHRA, Jaroslav. Stát, církve a náboženské společnosti. In: KOCIAN, Jiří. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006.

DINUŠ, Peter. *Českobratrská církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004.

HÁJEK, Štěpán a Michal PLZÁK. *Miloš Rejchrt: O něco svobodnější: Rozhovory*. Praha: Kalich, 2002.

HÁJEK, Štěpán. Problémy a perspektivy Českobratrské církve evangelické. In: MORÉE, Peter a Martin PRUDKÝ. *Církev jako menšina*. Heršpice: EMAN, 1996. Rozpravy/Samenspraak.

HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních : autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*. Praha: Galén, 2006.

MATĚJKA, Ondřej. Čeští evangelici a komunistická strana Československa (30.-60. léta 20. století). In: RUML, Ondřej. *K svobodě je dlouhé putování: Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 26.-30.ledna 2009*. Benešov: EMAN, 2010.

- MATĚJKA, Ondřej. "Jsou to berani, ale můžeme je využít": Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956. *Časopis Soudobé dějiny*. 2007, roč. 14, č. 2-3.
- MORÉE, Peter C., Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla. Roky 1968 až 1977. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve I*. Praha: ČCE, 2009. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické.
- MORÉE, Peter C. "Naše oddanost socialistické společnosti bez výpovědi": Snahy Josefa L. Hromádky o soulad mezi církví a režimem. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve III*. Praha: ČCE, 2011. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické.
- MORÉE, Peter. Nejtěžší období v životě sjednocené církve: Krizové období ČCE 1969-1977 očima synodního kurátora Františka Škarvana. In: ŠMILAUEROVÁ, Adéla. *Ex archivis ecclesiae: Sborník příspěvků historiků a archivářů k dějinám ČCE a jejich předchůdkyň, evangelických církví augsburského a helvetského vyznání v českých zemích*. Praha: ČCE, 2009.
- PFANN, Michael. *Život a působení farářů Jiřího Doležala a Alfréda Kocába v letech 1968 až 1989*. Praha, 2013. Diplomová práce. ETF UK v Praze.
- PFANN, Miroslav. Zpráva o práci rehabilitační komise KEBF v letech 1990-1992. In: RUMML, Ondřej. *K svobodě je dlouhé putování: Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 26.-30.ledna 2009*. Benešov: EMAN, 2010.
- PIŠKULA, Jiří. Protestantské církve v prvním roce komunistického režimu. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve III*. Praha: ČCE, 2011. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické.
- PIŠKULA, Jiří. Zákon o rodině z roku 1963 z pohledu státních a stranických orgánů. In: HLAVÁČ, Pavel. *Cesta církve II*. Praha: ČCE, 2010. Knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. str. 28.
- PROCHÁZKA, Jaromír. *Čeští evangelíci za vlády jedné strany: Předběžný pracovní text pro komisi 26. synodu cesty církve 1945-1989*. 1993.
- REJCHRT, Miloš. Menšina v menšině anebo kdo byl disident?. In: MORÉE, Peter a Martin PRUDKÝ. *Církev jako menšina*. Heršpice: EMAN, 1996. Rozpravy/Samenspraak.
- SUK, Jiří. Demokratická revoluce v Československu v roce 1989. In: KOCIAN, Jiří. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006.
- SUK, Jiří. Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990. Praha: ÚSD AV ČR, 1999.
- SUK, Jiří. Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu. In: GJURIČOVÁ, Adéla, Michal KOPEČEK, Petr

ROUBAL, Jiří SUK a Tomáš ZAHRADNÍČEK. *Rozdělení minulosti: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2012.

TONZAR, David. Církev československá husitská po roce 1989. In: BUTTA, Tomáš a Zdeněk KUČERA. *90 let Československé církve husitské*. Praha: CČSH, 2010.

TROJAN, Jakub S. Stručný přehled církevně politické situace u nás od roku 1948. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Vydavatelství MU, 2006.

Elektronické zdroje

Československo. 217. Zákon, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní. 218. Zákon o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem In: *Sbírka zákonů republiky Československé*. Praha, 1949. Dostupné z: http://www.mkcr.cz/assets/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/majetkove-narovnani/PyVloha-z--10--Z-kon-z--218-1949-Sb---o-hospod-ysk-_8218_m-zabezpenV-cVrkvV-a-n-boSSenskech-spoleznostV.pdf

MORÉE, Peter C. Synod svému národu: Evangelíci v roce 1968. *Český bratr: Evangelický časopis*. 2007, č. 18. Dostupné z: <http://ceskybratr.evangnet.cz/index.php?act=detail&menuid=2&podmenuid=132&idTXT=1445>

TROJAN, Jakub S. V čem je církev nezastupitelná. *Svědectví*. 1979, č. 59. Dostupné z: http://www.scriptum.cz/svedectvi/svedectvi_1979_59.pdf

Vláda Mariána Čalfy (10.12.1989-27.06.1990): Přehled členů vlády. *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2014-05-07]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1990-1992-csfr/marian-calfa-1/prehled-ministru-24628/>

Ze života předků MSGenealogie. [online]. [cit. 2014-05-15]. Dostupné z: <http://msgenealogie.webnode.cz/vazl/judr-frantisek-skarvan/>